

Grey Scale #13

DANES-PICTA.COM

A 1 2 3 4 5 6 M 8 9 10 11 12 13 14 15 B 17 18 19

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO WP

INSTYTUT DYDAKTYKI WOJSKOWEJ

ASG WP wewn. 4220/89

Egz. nr ~~32~~

Roman TOMASZEWSKI

WYBRANE ASPEKTY ORGANIZACJI I FUNKCJONOWANIA POLSKIEGO SZKOLNICTWA WOJSKOWEGO

w latach 1918 – 1939

SKRYPT

~~Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej~~

~~5/1894~~

05-001399-001-0

59683

WARSZAWA

1989

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO WP

INSTYTUT DYDAKTYKI WOJSKOWEJ

ASG WP wewn. 4220/89

Egz. nr ¹
~~32~~

Roman TOMASZEWSKI

WYBRANE ASPEKTY ORGANIZACJI I FUNKCJONOWANIA POLSKIEGO SZKOLNICTWA WOJSKOWEGO w latach 1918 – 1939

SKRYPT

~~Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej~~

~~571694~~

~~05-001399-001-0~~

WARSZAWA

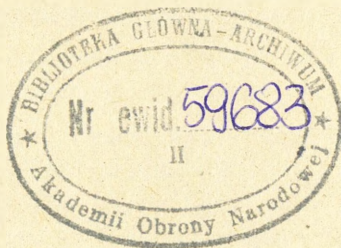
59683

1989

AKADEMIA SZTABU GENERALNEGO WOJSKA POLSKIEGO

INSTYTUT DYDAKTYKI WOJSKOWEJ

ASG WP wewn. 4220/89

Egz. nr ... ~~32~~ 7

Roman Tomaszewski

WYBRANE ASPEKTY ORGANIZACJI I FUNKCJONOWANIA
POLSKIEGO SZKOLNICTWA WOJSKOWEGO W LATACH

1918 - 1939

Skrypt

~~5/1094~~

WARSZAWA

1989

Opracowanie opiniowane przez:

gen.bryg.prof.dr.hab. Lesława DUDKA

doc.dr.hab. Piotra STAWECKIEGO

SPIS TREŚCI

Strona

1. Uwagi i refleksje metodologiczne	4
2. Restauracja korpusu oficerskiego Wojska Polskiego w latach 1918 - 1920/21 a rozwój szkolnictwa wojskowego	7
3. Polskie szkolnictwo wojskowe w latach 1922 - 1939	13
3.1. System kształcenia kadr oficerskich	13
3.2. Wyższe szkolnictwo wojskowe	20
3.3. Szkolenie kadr podoficerskich i rezerw oficerskich	21
3.4. Proces wychowania państwowego w szkolnictwie wojskowym do 1939 roku. Współczesne stereotypy myślowe a realia ..	22
4. Instytucjonalne formy kierowania szkolnictwem wojskowym w latach 1918 - 1939	25
5. Uwagi końcowe	30
Przypisy	32
Bibliografia	40

1. UWAGI I REFLEKSJE METODOLOGICZNE

Problematyka funkcjonowania szkolnictwa wojskowego, mimo jej dużego znaczenia, nie cieszy się uznaniem historyków wojskowości adekwatnym do rangi kadr oficerskich i podoficerskich w strukturze sił zbrojnych. Wydaje się, iż podstawowymi przyczynami braku zainteresowania dziejami szkolnictwa wojskowego jest mały krąg odbiorców i niedocenywanie wagi problemu uznawanego potocznie za niepasjonujący. Ostrość tak sformułowanej oceny nie jest w stanie złagodzić kilka opracowań i wyniki dwóch sesji naukowych odnoszące się w swej treści do działalności ośrodków kształcenia kadr wojskowych w Polsce międzywojennej.

Wartość sił zbrojnych określa się między innymi poziomem jaki reprezentuje kadra, a w szczególności oficerowie zawodowi, dlatego pomijanie zagadnień rozwoju systemów kształcenia wojskowego w poszczególnych okresach, w tym również i w okresie międzywojennym, we współczesnej historiografii nie znajduje racjonalnego uzasadnienia. Nie wydaje się także, aby szczególnie intensywny, w ciągu XX wieku, rozwój techniki wojennej osłabił rolę czynnika ludzkiego w ocenie armii polskiej przed rokiem 1939. W podobnym stopniu zastrzeżenie powyższe odnosi się do współczesności. Częstokroć fascynacja determinantem dysproporcji w wyposażeniu technicznym Wojska Polskiego i Wehrmachtu oddala badacza od analiz, prób wartościowania oraz oceny wojska przez pryzmat poziomu wyszkolenia i przygotowania kadry w swej podstawowej masie ^{1/}.

Obecny stan badań nie daje pełnego obrazu historii polskiego szkolnictwa wojskowego do września 1939 r. Podstawowa wiedza z tego zakresu zawiera się w monografiach poszczególnych szkół rodzajów wojsk i służb, które w swojej konstrukcji posiadają rozdziały lub podrozdziały obejmujące okres międzywojenny ^{2/}. Nie wyczerpują one problematyki i mogą spełniać jedynie rolę swoistych przewodników tematycznych.

Do spraw kształcenia kadr Wojska Polskiego w latach 1918 - 1939 odnoszą się również niektóre opracowania syntetyczne ^{3/}. Na podkreślenie zasługuje opracowanie Eugeniusza Kozłowskiego - Wojsko Polskie 1936 - 1939. Próby modernizacji i rozbudowy, w którym autor omówił systematycznie szkolnictwo poszczególnych rodzajów wojsk i służb w ramach opisu struktury sił zbrojnych. Księgi pamiątkowe poszczególnych szkół wojskowych ^{4/} lub powstałe na emigracji monografie ^{5/} stanowią cenny materiał badawczy, nie spełniają jednak kryteriów opracowań naukowych.

1/ Przypisy umieszczono na końcu skryptu.

Ich pełne wykorzystanie w trakcie analiz w znacznym stopniu warunkować będzie postępowanie badań. Zasadniczą, jedyną dostępną syntezą traktującą całościowo problematykę szkolnictwa wojskowego w okresie międzywojennym jest opracowanie Stanisława Rutkowskiego - Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego^{6/}. Objętość rozdziału odnoszonego do okresu międzywojennego oraz baza źródłowa i czas powstania sygnalizowanej pracy ograniczają jej przydatność do funkcji przewodnika, co sam autor precyzuje w tytule swej pracy.

W perspektywie badawczej należy uwzględnić potrzebę /konieczność/ wnikliwej analizy archiwalistów zgromadzonych w Centralnym Archiwum Wojskowym^{7/} oraz przez Pracownię Dokumentacji Naukowej Wojskowego Instytutu Historycznego^{8/}, dotyczących szkolnictwa Wojska Polskiego do 1939 roku. Zbliżonego podejścia wymaga ewentualność szerszego wykorzystania prac kwalifikacyjnych powstałych głównie w Wojskowej Akademii Politycznej, Wojskowym Instytucie Historycznym, Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu, odnoszących się do omawianej tematyki badań^{9/}. Wartościowa i możliwa do wykorzystania jest publicystyka wojskowa zawierająca oceny przedwojennego szkolnictwa oficerskiego WP, powstała na emigracji i w okupowanej Polsce^{10/}.

Zagadnieniem wymagającym odrębnego omówienia jest określenie celu i zakresu ewentualnych - przyszłych poczynań badawczych. Można je wykonywać w ramach specyfikacji regionalnej, co szczególnie trafnie akcentuje tematyka sesji - "Ośrodki kształcenia i doskonalenia kadr wojskowych na Pomorzu w okresie międzywojennym"^{11/}. Nieco odmiennym kierunkiem mogą być prace dotyczące działalności grupy szkół wybranego rodzaju wojsk lub służby. Przykładem godnym naśladowania jest opracowanie autorstwa Kazimierza Adaska - Kształcenie oficerów Kwatermistrzostwa Wojska Polskiego^{12/}, w którym zarówno sposób ujęcia problemu jak i szeroka baza źródłowa zasługują na uwagę. Wyodrębnić można także kierunek badań nad rodzajami szkół ze względu na status absolwentów, a więc zawodowe szkolnictwo wojskowe i system kształcenia kadr rezerwy, podział może być prowadzony także ze względu na zakres kształcenia^{13/}.

Nieopracowany pozostaje nadal problem wyższego szkolnictwa wojskowego w okresie międzywojennym, mimo pozornie licznej literatury^{14/}. Przedmiotem badań mogą być bezpośrednio Wyższa Szkoła Wojenna /co powinno interesować w szczególności środowisko naukowo-dydaktyczne ASG WP/ lub próby utworzenia innych wyższych uczelni wojskowych.

Swoistym dylematem jest próba określenia zasadniczego - przewodniego celu zabiegów badawczych. Niewątpliwie już sam obowiązek kronikarski jest

wystarczającą przesłanką do podjęcia prac; wydaje się jednak, że w przypadku omawianego przedmiotu istnieje daleko szersza potrzeba wynikająca z możliwości zastosowania efektów badań historycznych nad kształtem i tendencjami rozwojowymi przedwojennego szkolnictwa wojskowego do rozważań wokół modelu współczesnego. Choć stymulować przemiany systemu kształcenia kadr ludowego Wojska Polskiego niezbędnym wydaje się sformułowanie ich oceny w odniesieniu do:

a/ porównywalnych, własnych systemów istniejących w przeszłości, a więc głównie szkół wojskowych II Rzeczypospolitej;

b/ szkolnictwa wojskowego państw sojusznicznych oraz wybranych armii obcych.

Każda próba wartościowania oraz projektowane na tej bazie zabiegi reformatorskie musi bowiem posiadać punkt odniesienia umiejscowiony w czasie /np. 1918 - 1939/ lub poza systemem; czy też w optymalnej możliwości oba człony alternatywy odniesień są spełniane /znajdują zastosowanie/ obiektywizując poczynania badawcze. Ważnym kierunkiem prac są badania nad szkołą oficerską dla podoficerów w kontekście prognoz rozwoju szkół wojskowych LWP w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych. Zachodzi przecież pewna analogia relacji wspomnianego ośrodka kształcenia z oficerskimi szkołami zawodowymi przed rokiem 1939, a współczesnym związkiem szkół chorążych i wyższych szkół oficerskich. Obok sygnalizowanych dotychczas kierunków istotna jest także struktura poczynania badawczych. Wydaje się, że obierając jako przedmiot zainteresowań szkołę wojskową lub grupę szkół w latach 1918-1939 rozpatrywać go należy w trzech wymiarach:

1/ jako zakład dydaktyczny realizujący program kształcenia zawodowego;

2/ jako instytucję wychowawczą realizującą założenia wzoru osobowego oficera Wojska Polskiego;

3/ jako ośrodek wojskowych badań naukowych.

Polska szkoła oficerska /i wyższa szkoła wojskowa/ w latach dwudziestych i trzydziestych spełniała funkcje kształcące, wychowawcze i naukowe zróżnicowane w czasie we wzajemnych relacjach. Już samo ustalenie amplitudy zmian proporcji zadań wykonywanych przez poszczególne szkoły oraz zależności tych zmian z próbami ustalenia doktryny wojennej, polityką wewnętrzną i zewnętrzną państwa stanowi ważny problem badawczy.

W toku dalszej narracji sygnalizowane będą niektóre aspekty organizacji i funkcjonowania polskiego szkolnictwa wojskowego w okresie międzywojennym. Ze względu na cel i zakres pracy oraz jej przeznaczenie będą to informacje porządkujące stan wiedzy, a nie rozstrzygające definitywnie rozwiązanie problemów badawczych. Ujęcie takie wydaje się istotne ze względu na potrzeby procesu dydaktycznego w ASG WP w programie historii

wojskowości oraz poczynania dydaktyczno-naukowe Instytutu Dydaktyki Wojskowej. Jeśli prezentowana dotychczas i w następnych partiach treść rozważań skłoni czytelnika /odbiorcę/, do refleksji nad tematem stanowić to będzie potwierdzenie ich przydatności, co nie musi oznaczać pełnej zgodności z przyjętymi kryteriami selekcji przedstawionej problematyki. W podstawowej części opis dotyczy zawodowego szkolnictwa oficerskiego oraz wyższych uczelni wojskowych, jako grupy szkół dominujących liczebnie w systemie kształcenia kadr wojskowych oraz ze względu na wiodące znaczenie tej części szkolnictwa dla sił zbrojnych II Rzeczypospolitej. Pozostałe elementy systemu są jedynie sygnalizowane, co wynika w głównej mierze z ograniczonej objętości opracowania.

2. RESTAURACJA KORPUSU OFICERSKIEGO WOJSKA POLSKIEGO W LATACH 1918 - 1920/21 A ROZWÓJ SZKOLNICTWA WOJSKOWEGO

Utworzenie jednolitego korpusu oficerskiego w Wojsku Polskim, w pierwszych latach niepodległości państwa, wiązać musiało się z weryfikacją kwalifikacji i stopni wojskowych oficerów mianowanych przed 1919 rokiem, bez względu na ich rodowód. Dalszy rozwój korpusu mógł odbywać się w oparciu o własne szkolnictwo wojskowe oraz ujednoczoną organizację wojska i jego wyszkolenie.

W większości kadrę oficerską WP, w latach 1918 - 1921, stanowili oficerowie byłych armii zaborczych, legioniści oraz hallerczycy, natomiast od końca 1918 do połowy 1919 roku odczuwalnie wzrastać zaczął udział wychowanków własnych szkół wojskowych. Wynosił on wówczas około 20% całości korpusu oficerskiego^{15/}. Zarówno napływ wyszkolonych w innych armiach kadr, mianowania oficerskiego ochotników^{16/}, jak i efekty działalności wojennego szkolnictwa wojskowego nie zaspokajały jednak potrzeb wojska. Dlatego rozwój szkolnictwa uległ zdynamizowaniu. Powstało wówczas wiele szkół i kursów, kształcących kadry dla wszystkich rodzajów wojsk i służb z wyjątkiem kawalerii, gdzie napływ kadr aż do 1920 roku był w pełni wystarczający. Działania wojenne przeciwko Rosji radzieckiej zwiększały niedobory kadrowe na froncie oraz, wobec gwałtownego wzrostu zapotrzebowania, przyczyniły się do skrócenia czasu szkolenia w szkołach i kursach. Efektem tych posunięć było wykształcenie w 1920 roku 3 tysięcy nowych oficerów^{17/} oraz nadanie stopni oficerskich ochotnikom posiadającym odpowiedni cenzus wykształcenia i predyspozycje dowódcze. Zjawisko awansowania, nawet bez uzyskania wojennego wykształcenia wojskowego odnosiło się głównie do oficerów piechoty oraz części służb zabezpieczenia np.: intendentury, służby zdrowia /gdzie przydatność kwalifikacji cywilnych uzasadniała takie posunięcie/.

Władze wojskowe sięgały również do metody promowania do stopni oficerskich podoficerów byłych armii zaborczych obwarowując to jednak szeregiem zastrzeżeń odnoszących się do stażu służby i wysługi w stopniu podoficerskim oraz koniecznością złożenia egzaminów oficerskich. Tendencja do uzupełnienia korpusu oficerskiego powyższą drogą utrzymała się jeszcze po zakończeniu działań bojowych w doborze korpusu oficerów zawodowych, mimo iż wywoływała negatywne opinie w części kierownictwa Ministerstwa Spraw Wojskowych^{18/}. Rozstrzygnięcie problemu nastąpiło poprzez kompromis polegający na skierowaniu podoficerów - kandydatów do stopni oficerskich do Szkoły Podchorążych Piechoty^{19/}. Zaznaczyć należy, iż od połowy 1919 roku wszyscy kandydaci do szkół oficerskich WP musieli odbywać kurs unitarny /podstawowy/ piechoty bez względu na rodzaj przyszłej specjalności wojskowej^{20/}.

W latach 1918 - 1920 utworzony został dwupoziomowy układ szkolnictwa wojskowego, będący odbiciem struktury napływu kadry oraz jej kwalifikacji i konieczności doskonalenia bądź przekwalifikowania znacznej części oficerów. Pierwszy stopień stanowiły szkoły i kursy podchorążych przygotowujące na stanowiska dowódców plutonów i równorzędne. Stopień drugi stanowiły szkoły i kursy oficerskie kształcące słuchaczy /najczęściej oficerów/ dla potrzeb szeregów kompanii i batalionu oraz równorzędnych. W omawianym okresie utworzono szkoły wojskowe wymienione w tabelach nr 1 i 2. Zestawienia oddają jednocześnie dwustopniowość szkolenia kadr oficerskich. Wyżej wymienione szkoły i kursy oficerskie, funkcjonujące w sposób ciągły, uzupełniała działalność szeregu kursów doraźnych /w szczególności dla służb zabezpieczenia/, organizowanych przez poszczególne instytucje MSWojsk. Szczególnie duża różnorodność panowała w zakresie kształcenia kadr Kwatermistrzostwa Wojska Polskiego^{23/}, co zostało unormowane dopiero w drugiej połowie 1920 roku.

Okres formowania polskiego szkolnictwa wojskowego zawarty w latach 1918 - 1920 przebiegał w warunkach gwałtownego wzrostu stanów sił zbrojnych oraz równoległe prowadzonych działań wojennych. Oficerowie wykształceni w polskich szkołach oficerskich stanowili tylko część kadry napływającej do szeregów Wojska Polskiego. Różnorodność rodowodu powodowała, iż liczba szkół i kursów zajmujących się doskonaleniem lub przekwalifikowaniem oficerów dominowała w ówczesnym szkolnictwie oficerskim. Doskonalenie polegało na próbie ujednoczenia poglądów oficerów pochodzących z różnych armii. Początkowo sprowadzało się to do dominacji poglądów poszczególnych komend szkół i zespołów kadry dydaktycznej w zależności od ich rodowodu. W miarę napływu do polskiego szkolnictwa wojskowego oficerów francuskich system kształcenia uległ stopniowemu uporządkowaniu.

Wojenne szkoły oficerskie kształcające podchorążych wojska polskiego dla szczebla plutonu i równorzędnego w latach 1918 - 1920/21/

Lp	Nazwa szkoły	Liczba pchor.	Czas nauczania	Lokalizacja	Uwagi
1.	Szkoła Podchorążych Piechoty	ok. 1000-1500	3-6 miesięcy	Warszawa	W listopadzie 1919r. do SPP włączono Szkołę Podchorążych armii gen. Hallera
2.	Wielkopolska Szkoła Piechoty	ok. 240-350	3-6 miesięcy	Poznań - - Bydgoszcz	W 1920 roku przeniesiona z Poznania do Bydgoszczy
3.	Szkoła Podchorążych Artylerii	240	6-9 miesięcy	Poznań	
4.	Kurs Podchorążych Jazdy	100	4 miesiące	Grudziądz	
5.	Szkoła Podchorążych Wojsk Łączności		9 miesięcy	Warszawa	
6.	Szkoła Podchorążych Saperów		10 miesięcy	Warszawa	
7.	Wojenna Szkoła Podchorążych Wojsk Taborowych		4 miesiące	Warszawa	
8.	Centralna Szkoła Rusznikarska			Warszawa	

Tabela 2

Szkoły wojskowe doskonalące kadre oficerską
wojska polskiego w latach 1918 - 1920^{22/}

Lp	Nazwa szkoły	Liczba słuchaczy	Czas nauczania	Lokalizacja	Uwagi
1	2	3	4	5	6
1.	Szkoła Aplikacyjna Oficerów Piechoty	60	ok. 6 miesięcy	Rembertów	
2.	Oficerska Szkoła Artylerii /Centrum Wyszko- lenia Artylerii/	100	ok. 6 miesięcy	Rembertów	
3.	Oficerska Szkoła Artylerii /Centrum Wyszko- lenia Artylerii/	100	ok. 6 miesięcy	Toruń	
4.	Kursy teoretyczne dla kandydatów na pilotów	ok. 50	4 miesiące	Warszawa	
5.	Francuska Szkoła Pilotów /Szkoła Lotników Nr 1/			Warszawa Dęblin Bydgoszcz	Kolejne lokalizacje
6.	Szkoła Lotnicza Szkoła Obserwatorów	razem ok. 60	6 miesięcy	Poznań	Obie szkoły znajdowały się na lotnisku Ławice
7.	Oficerska Szkoła Lotnicza /kurs wyższy nr 2/	ok. 30		Warszawa	
8.	Oficerska Szkoła Aeronautyczna			Poznań Warszawa	
9.	Niższa Szkoła Lotnicza /Szkoła Lotników Nr 1/			Kraków	
10.	Szkoła Oficerska Wojsk Telegraficznych i Radiotelegraficznych	60	2 miesiące	Warszawa	Słuchacze musieli posiadać średnie lub wyższe wykształcenie techniczne

1	2	3	4	5	6
11.	Kurs Doskonalenia Oficerów Służby Saperów			Warszawa	
12.	Oficerska Szkoła Wojsk Samochodowych	30		Kraków	
13.	Oficerska Szkoła Topografów /Wojsko- wa Szkoła Miernicza/				
14.	Szkoła Intendentów		2-4 mie- siące	Warszawa Kraków Poznań	
15.	Centralna Szkoła Żandarmerii /Szkoła Żandarmerii/				

Doskonalenie polegało jednocześnie na przygotowaniu do pełnienia funkcji dowódczych lub innych funkcji oficerskich na kolejnych szczeblach kompania - batalion /i odpowiednich/. Potrzeby armii powodowały także konieczność przekwalifikowania części oficerów do innych służb. Nie oznacza to, że problematyka rozwoju szkół kształcących młodsze kadry dowódcze była niedoceniana. Mimo iż liczba szkół podchorążych była zdecydowanie mniejsza w stosunku do ośrodków realizujących drugi etap szkolenia, to ich stany osobowe były relatywnie wysokie. Proces ilościowego wzrostu korpusu oficerskiego posiadał wszystkie atrybuty doraźności wynikające z czasu wojny. Na tym tle szczególnie wyraźnie rysuje się znaczenie szkolnictwa jako drogi ujednoczenia i podniesienia poziomu kadr. Ważną rolę odegrali w tym zakresie wykładowcy i doradcy francuscy. Ich działalność przyczyniła się w znacznym stopniu do normalizacji programów i zakresu nauczania oraz metod szkolenia podchorążych i słuchaczy szkół wojskowych różnych szczebli^{24/}.

Osiągnięcia szkolnictwa wojskowego pierwszych lat niepodległości w pewnym stopniu wynikały również z dobrej, jak na warunki polskie okresu końcowego I wojny światowej, bazy rekrutacyjnej oraz patriotycznego entuzjazmu towarzyszącego odradzeniu się państwowości polskiej i symbolizującej ją armii. Sądzić należy, że bez obu wymienionych czynników organizatorzy szkół oficerskich nie mogliby utrzymać ściśle przestrzeganego wymogu stosunkowo wysokiego cenzusu wykształcenia. Kandydatów na oficerów, bez względu na formę, rodzaj i zakres szkolenia, obowiązywało wykształcenie ogólne w zakresie 6 klas szkoły średniej.

Stawiano również pewne wymogi polityczne, wyraźnie określone w stosunku do żołnierzy, którzy zetknęli się z wpływami rewolucyjnymi w Rosji.

Siły Zbrojne Drugiej Rzeczypospolitej, funkcjonujące w oparciu o kadrową postawę, tworzoną w sygnalizowany uprzednio sposób, osiągnęły na początku 1921 roku wysokie stany osobowe^{25/}. Zakończenie działań bojowych umożliwiło przeprowadzenie demobilizacji oraz ponownej weryfikacji, kwalifikacji kadr oficerskich w kontekście ewentualnej przydatności do zawodowej służby wojskowej. Pierwszą formą oceny była weryfikacja prowadzona w latach 1919 - 1921, mimo iż miała ona na celu głównie ujednoczenie korpusu oficerskiego, umożliwiające orientację w strukturze i poziomie kadry. Złożoność oraz w pewnym stopniu tendencyjność jej przebiegu odbiła się zarówno na czasie trwania, jak i na ostatecznym kształcie listy starszeństwa^{26/}. Weryfikacja przeciągnęła się do momentu zakończenia wojny była więc również elementem doboru kadry zawodowej^{27/}. W wyniku ograniczenia stanu Wojska Polskiego, do września 1921 roku, ubyło ze służby czynnej blisko 12 tysięcy oficerów. W tym przypadku celem weryfikacji było przede wszystkim określenie przydatności do służby zawodowej. Struktura zwolnień nie była jednak korzystna dla sił zbrojnych. Wojsko opuszczały bowiem dwie grupy kadry. W pierwszym przypadku był to proces naturalny - dotyczył bowiem osób posiadających najniższe kwalifikacje wojskowe i ogólne, nie mogące mieć zastosowania w pokojowej organizacji szkolenia i służby. Natomiast drugi obejmował wysoko kwalifikowanych oficerów posiadających odpowiednie wykształcenie i zawód cywilny umożliwiający podjęcie pracy poza resor-tem wojskowym^{28/}, przy czym inicjatorami przejścia do rezerwy byli bezpośrednio zainteresowani. W służbie czynnej pozostało blisko 17 tysięcy oficerów^{29/}. Piotr Stawecki, historyk zajmujący się problemami kadr WP przed 1939 r., określił tę wielkość na ponad 18 tysięcy, co wobec ustalenia liczby etatów oficerskich Wojska Polskiego, na stopie pokojowej, na około 19 tysięcy, dawałoby niedobór rzędu około 800 oficerów^{30/}. Oceniać jednak należy, że stan 17 tysięcy jest bliższy prawdzie w kontekście dynamiki funkcjonowania szkół podchorążych zawodowych w pierwszych latach powojennych. Małe potrzeby wynikające ze stosunkowo nieznacznych braków /800 etatów/ musiałyby bowiem doprowadzić do znacznej, niewspółmiernej do całości sił zbrojnych, redukcji szkolnictwa wojskowego. Tymczasem zjawisko takie nie miało miejsca, co podkreśla P. Stawecki w tej samej publikacji.

Spojrzenie na drogi restauracji kadr wojskowych po odzyskaniu niepodległości oraz relacje wiążące ten proces z kształtem szkolnictwa wojskowego jest istotne dla zrozumienia organizacji systemu edukacji

wojskowej w latach 1922 - 1939. Większość trendów i zjawisk pierwszych lat funkcjonowania szkół i uczelni wojskowych znalazło swoje odbicie w następnym okresie, a w szeregu przypadków zamysły i koncepcje z okresu 1919 - 1921 zrealizowano /lub wznowiono nad nimi prace/ w latach 1937 - 1939.

3. POLSKIE SZKOLNICTWO WOJSKOWE W LATACH 1922 - 1939

3.1. System kształcenia kadr oficerskich

W grudniu 1920 i styczniu 1921 roku po raz ostatni wcielono do szkół kandydatów na oficerów w oparciu o wojenne zasady rekrutacyjne, przy czym tylko część absolwentów mogła ulec weryfikacji jako oficerowie zawodowi^{31/}. Od połowy 1921 roku obowiązywać zaczęły nowe programy kształcenia, zakładające 3-letnią naukę oraz cenzus pełnego średniego wykształcenia kandydatów, jako warunek podstawowy. System przyjęty na początku lat dwudziestych przetrwał do 1939 roku. Czas nauczania podzielony był na dwa etapy. Pierwszy stanowił okres szkolenia unitarnego, obejmujący jednokrotny, roczny program; bez względu na rodzaj szkoły podchorążowie odbywali go w Szkole Podchorążych Piechoty /w Komorowie/. Drugi etap kształcenia odbywał się w szkołach poszczególnych rodzajów wojsk i służb i trwał dwa lata. Zasadniczo z kursu unitarnego zwalniano absolwentów szkół podchorążych rezerwy oraz korpusów kadetów^{32/}. W praktyce jednak miały miejsce odstępstwa od tej zasady. Ich przyczyną było, w znacznej mierze, stanowisko wiceministra, a następnie ministra spraw wojskowych gen. bryg. Tadeusza Kasprzyckiego. Uważał on, że byli kadeci oraz podchorążowie rezerwy winni również uczestniczyć w rocznym szkoleniu podstawowym piechoty^{33/}. Ponieważ obowiązujące wówczas przepisy nie obligowały wspomnianej grupy kandydatów do powtórnego przeszkolenia unitarnego, z inicjatywy gen. Kasprzyckiego organizowane były dodatkowe egzaminy dla tych, którzy zdecydowali się skorzystać z prawa bezpośredniego wstąpienia do wybranej szkoły oficerskiej. W większości przypadków ulegano jednak presji rozpoczynając służbę w charakterze kandydata na oficera zawodowego od kursu wstępnego /1 roku/ w Komorowie. W praktyce oznaczało to dla podchorążych - absolwentów SPR i w pewnym sensie byłych kadetów czteroletnią drogę dochodzenia do zawodu. Przy ówczesnym poziomie rozwoju techniki, sztuki wojennej oraz poziomie ekonomicznym państwa nie było to zjawiskiem korzystnym. Dwu - trzyletni okres kształcenia oficera na stanowisko dowódcze szczebli pluton - kompania był bowiem w pełni wystarczający. Tym bardziej, że wszyscy kandydaci posiadali pełne średnie wykształcenie, zaś w przypadku większości absolwentów SPR

ubiegających się o przyjęcie do zawodowych szkół oficerskich również zaawansowane studia cywilne. Odstępstwem od rygorystycznego przestrzegania cenzusu wykształcenia kandydatów były jedynie pierwsze lata funkcjonowania polskiego szkolnictwa wojskowego, po nowelizacji warunków kształcenia w ramach pokojowej organizacji szkół /po 1921 roku/. Stan ów był przejściowy i wynikał w głównej mierze z ogólnej atmosfery panującej w społeczeństwie polskim, zmęczonym długotrwałą wojną /od 1914 do 1922 roku/, a po części również z warunków socjalnych i uciążliwości nauki w szkołach oficerskich^{34/}. W następnym okresie /po 1925 r./ trudności z doбором absolwentów szkół średnich nie występowały. Organizację kursów unitarnych oraz metody szkolenia stosowane w trakcie pierwszego roku; nastawione na psychiczne i fizyczne uodpornienie podchorążych na trudności służby wojskowej, traktować można również jako element wtórnej selekcji. Dowodzi to raczej dużego napływu kandydatów do zawodu wojskowego. Sądzić należy, iż obok szeregu innych czynników wiążących się z poziomem szkół wojskowych, element wysokich wymogów zarówno w stosunku do ubiegających się o przyjęcie, jak i podchorążych był znaczącą przyczyną wysokiej efektywności szkolnictwa oficerskiego oraz dużych wartości zawodowych prezentowanych przez młodych oficerów /dotyczy to w szczególności promocji z lat trzydziestych/^{35/}.

Ważnym czynnikiem unifikacyjnym, oddziałującym na ujednoczenie całości szkolnictwa wojskowego II Rzeczypospolitej była działalność francuskich doradców wojskowych, wpływających zarówno na kształt organizacyjny szkół oficerskich, Wyższej Szkoły Wojennej jak i zakresy oraz treści nauczania. Do 1926 roku wielu oficerów armii francuskiej było wykładowcami w polskich szkołach wojskowych różnych szczebli. Ich wpływ został ograniczony po zakończeniu pracy sojuszniczej misji wojskowej w Polsce. Wydaje się, iż w pewnym stopniu pozytywne skutki tej działalności zostały zaprzepaszczone również w okresie dominacji poglądów marszałka Józefa Piłsudskiego /lata 1926 - 1935/, odnoszonych do rozwoju oficerskich kadr zawodowych w Wojsku Polskim. Ujawniło się to głównie w preferencji służby liniowej oraz rezerwie marszałka w stosunku do francuskiego modelu funkcjonowania sił zbrojnych. W 1927 roku szkolnictwo zostało zaliczone do "nielinowej" części wojska. W efekcie służba na stanowiskach naukowo-dydaktycznych, dydaktycznych i organizacyjnych w uczelniach, szkołach i ośrodkach szkolenia stała się czynnikiem hamującym rozwój oficera w stosunku do równorzędnych etatowo stanowisk w pułkach i związkach taktycznych /wielkich jednostkach/. Ewentualność opóźnień w awansach kadry, wynikająca ze statusu szkół wojskowych, jako jednostek nielinowych, była przyczyną niezadowolenia instruktorów i

wykładowców oraz wywoływała dążność do przeniesienia zę szkolnictwa do służby w pułkach^{36/}. Oczekiwania jednostek i poglądy kadry "liniowej" determinowały również zakres przygotowania zawodowego, uzyskiwanego w szkołach oficerskich. Od młodego oficera, absolwenta zawodowej szkoły wojskowej, wymagano natychmiastowego objęcia stanowiska dowódcy plutonu i umiejętności samodzielnego dowodzenia na tym szczeblu. Programy kształcenia w szkołach oficerskich były więc w maksymalnym stopniu upraktycznione^{37/}. W poglądach Józefa Piłsudskiego na francuskie programy szkolenia, metody ich realizacji oraz organizację wojsk dominowało przekonanie o możliwości adaptacji wzorów francuskich w warunkach Wojska Polskiego^{38/}. Ocena ta, w znacznym zakresie słuszną nie mogła być odnoszona wprost do roli i dokonań doradców francuskich w rozwoju polskiego szkolnictwa wojskowego. Nieznany jest wprawdzie przypadek oficjalnego sformułowania negatywnej opinii marsz. Piłsudskiego o wynikach pracy misji sojuszniczej WP; jednakże fakt rezygnacji z udziału dydaktyków francuskich w kształceniu oficerów polskich w 1926 roku oraz ukierunkowanie szkolenia podchorążych /w latach 1927 - 1934/ na przekaz wiedzy maksymalnie upraktycznionej i zreformowanie w tym kierunku Wyższej Szkoły Wojennej^{39/} wskazują, jeśli nie bezpośrednio to poprzez aparat wykonawczy na wpływ koncepcji i poglądów Józefa Piłsudskiego^{40/}. W praktyce zadania naukowe realizowane przez WSwoj. zostały wówczas zminimalizowane, a w przypadku szkół oficerskich niemal całkowicie wyłączone z ich zakresu funkcjonowania. W efekcie działalność zawodowego szkolnictwa oficerskiego ograniczona została do szkolenia dowódców plutonów w ramach zubożonej wiedzy teoretycznej, ogólnej i maksimum /a nawet nadmiaru/ praktyki. Zmiany opisanego stanu szkolnictwa wojskowego dokonano dopiero po 1935 roku. Docelowo zakładano przekształcenie, w latach 1939 - 1940, wybranych szkół oficerskich w uczelnie wyższe.

Rozwój szkół wojskowych w latach trzydziestych determinowany był trzema podstawowymi czynnikami:

1. Konsekwentnie prowadzoną akcją zwolnień z zawodowej służby wojskowej oficerów, głównie pochodzących z byłych armii zaborczych oraz absolwentów wojennych kursów oficerskich, których wiek lub kwalifikacje zawodowe i ogólne nie odpowiadały pragmatyce służby lub w stosunku do których wysuwano zastrzeżenia natury politycznej /na bazie programu polityki kadrowej byłych legionistów^{41/};
2. Wzrostem napięcia międzynarodowego oraz zagrożenia ze strony odradzającej się siły militarnej Niemiec. Na tym tle wynikała konieczność rozbudowy własnych sił zbrojnych^{42/};

3. Stopniowym naporem dysproporcji w rozwoju technicznym i organizacyjnym Wojska Polskiego z ówczesnymi armiami europejskimi /w tym obu prognozowanych przeciwników - Niemiec i ZSRR/. W ramach unowocześniania wojska podjęto próbę rozwoju niektórych służb technicznych oraz organizacji nowych rodzajów wojsk^{43/}.

W pierwszej połowie lat trzydziestych promowanych było rocznie około 900^x absolwentów szkół oficerskich i około 100 oficerów uzyskiwało cenzus wykształcenia wyższego drugiego stopnia; jednak, głównie w wyniku zwolnień ze służby, liczbowy stan korpusu oficerskiego nie ulegał zasadniczym zmianom i nadal oscylował wokół wielkości 18 - 19 tys. Dopiero czynniki zagrożenia oraz ewidentnej dysproporcji w strukturze sił zbrojnych stały się katalizatorem rozbudowy szkolnictwa wojskowego. Nastąpiło to w latach 1936 - 1937. Utworzono wówczas szereg nowych szkół oraz zwiększono stany etatowe i ewidencyjne już istniejących. Dwuczęściowe zestawienie szkół oficerskich i wyższych szkół wojskowych armii przedwrześniowej zawarte w tabeli nr 3 obrazuje organizację całości zawodowego szkolnictwa oficerskiego w Polsce do września 1939 roku. Pominęto w nim jedynie szczebel pośredni - kursy doskonalące oficerów przeznaczonych na stanowiska dowódców batalionów i równorzędne, ponieważ pokrywał się on zasadniczo ze szkołami podchorążych /zawodowymi/. W Wojsku Polskim do 1939 roku przyjęta była zasada, że szkoleniem kursowym objęci byli oficerowie przeznaczeni na dowódców batalionów, ponieważ pragmatyka awansów zakładała wówczas, iż ten szczebel dowodzenia i kierowania zajmowali oficerowie w stopniu majora. Mimo że odstępstwa od zasady były stosowane, jednak nie było to zjawiskiem powszechnym, dlatego najczęściej uczestnictwo kapitanów w kursach doskonalenia wiązało się z awansem w stopniu i przeważnie stanowisku. Prowadzone były także innego rodzaju kursy oficerskie, specjalistyczne lub przekwalifikowania do tych rodzajów wojsk i służb, które nie posiadały własnych szkół lub centrów wyszkoleniowych.

x/ Wojna Obronna Polski 1939. Wybór źródeł, Warszawa 1968, Dokument nr 7, Warszawa 6.05.1936 r. - Ze studiów Oddziału I Sztabu Głównego Polski i Niemiec, s. 48.

Szkoły oficerskie i wyższe szkoły wojskowe w latach 1922 - 1939^{44/}

Lp	Nazwa szkoły	Rok utworzenia	Stan statowy /sumaryczny/	Szczegółowe kwalifikacje do wódczych lub zawodowych absolwentów	Czas nauki	Lokalizacja	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7	8
S Z K O Ł Y O F I C E R S K I E							
1.	Szkoła Podchorążych Piechoty	1918 1921	500 - - 1000	pluton - - kompania	3 lata	Komorów Ostrów Maz.	W latach 1921-1928 nosiła nazwę Oficerska Szkoła Piechoty
2.	Oficerska Szkoła dla Podoficerów	1919 1922	350	pluton - - kompania	2-3 lata	Bydgoszcz	Powstała na bazie Wielkopolskiej Szkoły Piechoty. Rozformowana w 1938 roku. Ośrdp kształciła również oficerów intendentów
3.	Szkoła Podchorążych Kawalerii	1920 1922	100-140	pluton - - szwadron	3 lata	Grudziądz	W latach 1922-1928 nosiła nazwę Oficerska Szkoła Kawalerii

1	2	3	4	5	6	7	8
4.	Szkoła Podchorążych Artylerii	1919 1923	250-600	pluton - - bateria	3 lata	Toruń	W latach 1923-1928 nosiła nazwę-Oficerska Szkoła Artylerii
5.	Szkoła Podchorążych Saperów	1919 1923	300	pluton - - kompania	3 lata	Warszawa	W latach 1923-1928 nosiła nazwę Oficerska Szkoła Inżynierii
6.	Szkoła Podchorążych Marynarki Wojennej	1921	60-90		3 lata	Toruń	
7.	Szkoła Podchorążych Sanitarnych	1921 1922	300	lekarz medyczny	5 lat	Warszawa	W latach 1922-1928 nosiła nazwę Wojskowa Szkoła Sanitarna. SPSan od początku realizowała 5-letni program Wydziału Lekarskiego UW
8.	Szkoła Podchorążych Lotnictwa	1918 1925	od 1937 450-600	pilot obser- wator	2 lata	Grudziądz - Dąblin	W latach 1925-1928 nosiła nazwę Oficerska Szkoła Lotnictwa
9.	Szkoła Techniczna Podchorążych Lotnictwa	1934	150	technik lot- niczy	3 lata	Bydgoszcz Warszawa	
10.	Szkoła Podchorążych Łączności	1919	120	pluton - - kompania	3 lata	Zegrze	

1	2	3	4	5	6	7	8
11.	Szkoła Podchorążych Broni Pancernych	1936	120	pluton- kompania /SZM/	3 lata	Modlin	
12.	Szkoła Podchorążych Artylerii Przeciw- lotniczej	1937	60	pluton- bateria	3 lata	Brześć n/Bugiem	
13.	Szkoła Zbrojmistrzów		80	technik uzbro- jenia	3 lata	Warszawa	
14.	Szkoła Pilotażu Myś- liwskiego		40	pilot		Grudziądz	
15.	Oficerska Szkoła Topo- graficzna		80	technik- karto- graf		Warszawa	
W Y Ż S Z E S Z K O Ł Y W O J S K O W E							
1.	Wyższa Szkoła Wojenna	1919		oficer dyplo- mowany	2 lata	Warszawa	
	Wyższa Szkoła Inten- dentury	1921 1932	40	oficer dyplo- mowany inten- dentury	2 lata	Warszawa	Jako wydział WSWoj. Od 1932r. o dużym stop. samodzielności
	Wyższa Szkoła Lotnicza	1936		oficer dyplo- mowany Pilot	1 rok	Warszawa	Jako wydział WSWoj.
2.	Wyższa Szkoła Inżyni- ernia	1936	60	inżynier	3 lata	Warszawa	

Przedziały liczbowe zawarte w rubryce nr 4 charakteryzują wabania stanów etatowych szkół, przy czym są to głównie wzrosty, które miały miejsce w drugiej połowie lat trzydziestych. W latach 1922-1939 stan etatowy pokrywał się w swoim wymiarze ze stanem ewidencyjnym, jednak sprawność szkół mierzona stosunkiem promowanych do przyjętych nie sięgała 100%, co powoduje, że bilans wielkości szacunkowych stanów etatowego /rub. 4/ ze średnią liczbą rocznie promowanych oficerów zawodowych /ok. 900/ nie może być osiągnięty. Jego uzyskanie warunkowane jest uwzględnieniem zwolnień, wydaleń oraz ubytków naturalnych ze szkół wojskowych.

3.2. Wyższe szkolnictwo wojskowe

Wyższe szkoły wojskowe kształcające kadry Wojska Polskiego II Rzeczypospolitej zasługują na oddzielną wzmiankę, są ponadto odrębnym problemem badawczym o dużym stopniu trudności. Podstawową uczelnią była Wyższa Szkoła Wojenna, w której zostały wyodrębnione wydziały specjalistyczne pod nazwami - Wyższa Szkoła Intendentury /1921 r./ i Wyższa Szkoła Lotnicza /1936 r./. Warunki przyjęć do wszystkich wydziałów WSwoj. były zbliżone, zaznaczyć należy jednak, iż różnice wynikały ze stopnia związku z bazą główną /WSwoj./ oraz specyfiki programów studiów i czasu kształcenia /rok lub dwa lata/. Odmienną i w pełni samodzielną, w 1939 roku, była natomiast Wyższa Szkoła Inżynierii. Trzyletni program studiów na podbudowie Szkoły Oficerskiej^{45/} zapewniał jej odpowiednio wysoki poziom studiów technicznych. Kształcenie części specjalistów z wyższym wykształceniem dla potrzeb wojska odbywało się równocześnie w ramach systemu stypendialnego oraz delegowania oficerów na wybrane kierunki studiów w uczelniach cywilnych. Mała ekonomiczność tego rozwiązania oraz doświadczenia z lat 1919-1922 legły u podstaw ograniczenia systemu stypendiów i utworzenia WSInż. Modernizacja organizacji i wyposażenia WP w latach 1936 - 1939 wywoływała zwiększone zapotrzebowanie na kadry z wyższym wykształceniem, kierownictwo resortu spraw wojskowych usiłowało rozwiązać ten problem w różnorodny sposób: przez utworzenie i rozbudowę WSInż., próby utworzenia wydziałów lub katedr wojskowych w uczelniach cywilnych oraz utrzymywanie systemu stypendialnego. Pierwsze koncepcje organizacji wyższych szkół wojskowych, równoległe lub w miejsce zawodowych szkół oficerskich, zostały opracowane w latach 1920-1922, nie doczekały się jednak realizacji. Planowano wówczas utworzenie politechniki wojskowej^{46/} i wojskowej akademii medycznej^{47/}. Do projektów tych powrócono po 1936 r. Jednak bez żadnych efektów praktycznych; poza utworzeniem WSInż. w oparciu o bazę szkoły oficerskiej i Politechniki Warszawskiej, w drodze grupowania oficerów delegowanych wcześniej na cywilne studia politechniczne. Dodatkowym kierunkiem kształcenia oficerów WP na poziomie wyższym były studia zagraniczne^{48/}. Dotyczyło to jedynie grupy kilku osób rocznie.

Zasadniczą wadą, po części wynikającą ze struktury armii oraz poglądów kierownictwa na rolę sztabów i służb technicznych, był rozmiar kształcenia kadr oficerskich w ramach wojskowego szkolnictwa wyższego. Stany słuchaczy poszczególnych wydziałów lub szkół wahały się w granicach 20 - 100 oficerów. Ponadto WSInż. i WSLot. utworzono dopiero w 1936 roku, natomiast WSIntend. borykała się z trudnościami rekrutacyjnymi^{49/}. W efekcie wpływ absolwentów tych uczelni na stan sił zbrojnych był ograniczony, mimo iż nie można zaprzeczyć wysiłkom czynionym w tym względzie przez większość absolwentów WSwoj.

Wyższe szkolnictwo Wojska Polskiego do września 1939 roku znajdowało się w stanie rozwoju nie w pełni odpowiadającego potrzebom. Na przykład od 1919 do 1938 roku wykształcono ok. 1200 oficerów dyplomowanych, co stanowiło 4,8% ogólnej liczby korpusu oficerskiego^x lecz było niewystarczającą wielkością w stosunku do potrzeb i nieadekwatną do możliwości.

3.3. Szkolenie kadr podoficerskich i rezerw oficerskich

Problematyka szkolenia podoficerów i oficerów rezerwy stanowi odrębny kierunek badań, nie reprezentowany szerzej dotychczas w dostępnej literaturze. Również cel i zakres niniejszego opracowania uniemożliwiają jego szerszą prezentację. Wydaje się jednak, że sygnalna informacja jest niezbędnym elementem w konstrukcji rozważań.

Podoficerów kształcono w ramach tzw. pułkowych szkół podoficerskich, co w praktyce sprowadzało się do wyodrębnienia jednej z kompanii lub baterii i okresowej zmiany programu szkolenia. Organizacyjną częścią wyróżniającą szkoły podoficerskie był dobór kandydatów na podoficerów, co w efekcie powodowało uzyskiwanie lepszych efektów szkoleniowych. Przygotowanie elewów /poziom wykształcenia ogólnego oraz predyspozycje/ pozwalało skupić się na sprawach szkolenia wojskowego w zakresie teorii i praktyki dowodzenia, organizacji niektórych czynności administracyjno-gospodarczych oraz umiejętności instruktorskich przyszłych podoficerów. Szkoły podoficerskie nie były zwalniane z większości ćwiczeń^{50/} prowadzonych przez oddział lub wielką jednostkę /ZT/, przy której funkcjonowały. Umiejętne zabiegi kadrowe w zakresie doboru kadry szkół podoficerskich oraz specyfikacji kandydatów przyczyniały się do wysokiej efektywności funkcjonowania tej formy kształcenia kadr. Część absolwentów omawianej grupy szkół podejmowała następnie służbę zawodową w wojsku lub po przejściu do rezerwy służbę w policji państwowej czy pracę na niższych szczeblach administracji państwa. Oficerowie rezerwy Wojska Polskiego kształceni byli w szkołach podchorążych rezerwy w cyklu rocznym obejmującym naukę w SPR i praktykę w jednostce. Jako przygotowanie do szkoły podchorążych traktowany był kurs przysposobienia wojskowego wkomponowany w program szkoły średniej. Wybór czasu przeszkolenia w SPR uzależniony był w głównej mierze od ewentualności podjęcia przez maturzystę studiów wyższych, jednak wielu studentów przerywało tok studiów, by spełnić obowiązek służby wojskowej, a następnie dokończyć studia.

x/Przyjmując za P. Staweckim liczebność oficerów zawodowych WP w dn. 1.01.1939 r. - 17619 osób /Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 - 1939, Warszawa 1969, s. 83/.

Większość z nich czyniła to ze względów materialnych. Koszt studiów cywilnych oraz utrzymania się przez studenta był wysoki, dlatego roczna przerwa traktowana była jako możliwość chwilowego rozwiązania /lub zawieszenia/ kłopotów finansowych z nadzieją na ich złagodzenie w przyszłości. W praktyce wielu studentów, którzy znaleźli się w SPR, po zapoznaniu z warunkami służby decydowało się na kontynuację nauki w szkołach oficerskich. Były to głównie osoby pochodzące ze środowisk robotniczych i innych warstw /grup/ społecznych, których status materialny uniemożliwiał kontynuację studiów.

Podchorążowie - absolwenci SPR, po zakończeniu szkolenia w szkole, kierowani byli na praktyki do jednostek operacyjnych. Program SPR oraz praktyki umożliwiał podchorążemu rezerwy opanowanie teorii oraz praktyki dowodzenia na szczeblu drużyny /działon/ - pluton. Promocja oficerska następowała po odbyciu pierwszych ćwiczeń na stanowisku dowódcy plutonu, lub równorzędnym, na które powoływano podchorążych rezerwy w możliwie krótkim czasie od chwili ukończenia SPR i praktyki. Dotychczas nie prowadzono badań nad szkoleniem rezerw oficerskich w II Rzeczypospolitej, które odnosiłyby się do problemów skuteczności procesu kształcenia i wychowania. Wydaje się jednak, iż spojrzenie na sygnalizowany problem przez pryzmat zachowań i postaw oficerów rezerwy Wojska Polskiego w 1939 roku i następnych latach wojny upoważnia do wysokiej oceny efektów działalności omawianej części polskiego szkolnictwa wojskowego przed II wojną światową. Wielu oficerów rezerwy, absolwentów SPR do 1939 r. zajmowało w latach późniejszych ważne stanowiska służbowe w służbie zawodowej, dochodząc w szeregach ludowego Wojska Polskiego do godności generalskich /np. - gen. bryg. Adam Uziembło/.

3.4. Proces wychowania państwowego w szkolnictwie wojskowym do 1939 roku. Współczesne stereotypy myślowe a realia

Obok podstawowego nurtu - przygotowania fachowo-wojskowego, szkoły wojskowe dążyły do ukształtowania społeczno-politycznego słuchaczy, podchorążych i elewów zgodnie z interesami ówczesnego państwa polskiego. W stosunku do takich założeń formułowane były również opisy wzorów osobowych oficera i podoficera Wojska Polskiego, a szerzej żołnierza WP. W okresie dwudziestolecia międzywojennego względnie stabilne były cele społeczno-polityczne i ideowe wychowania wojskowego; niejednoznacznie rozumiany był jednak zespół moralno-etycznych cech składowych wzoru osobowego oficera. Edward Pomianowski i Stanisław Rutkowski dowodzą, że podstawowa rozbieżność wynikała ze ścierania się dwóch tendencji w kierownictwie państwa.

Pierwsza zakładała model oficera - obywatela związanego z całym społeczeństwem, równoprawnego w swych prawach i obowiązkach. Natomiast druga preferowała izolację kadry oficerskiej ze względu na szczególne właściwości zawodu wojskowego oraz należną z tego tytułu rekompensaty /materiałną, społeczno-prawną, moralną^{51/}/. Przy czym wspomniani autorzy sugerują, że pierwszy z wyszczególnionych poglądów wiąże się z okresem odradzania wojska oraz burżuazyjno-demokratycznym ustrojem państwa w latach 1919 - 1926. Natomiast przewaga przeciwstawnej tendencji nastąpiła wraz ze wzrostem znaczenia politycznego armii w państwie oraz zmianą formy rządów. Poglądy obu historyków wychowania znajdują potwierdzenie w publicystyce wojskowej omawianego okresu, jednak określenie w czasie dominacji jednego z wymienionych modeli wychowawczych jest dyskusyjne. Obszar prezentowany był bowiem jednocześnie, ponadto pierwsze lata niepodległości to okres dominacji kadr pochodzących z armii monarchistycznych, a więc obciążonych i przenoszących /w znacznym stopniu/ stosunki tam panujące do Wojska Polskiego^{52/}, trudno więc deszukiwać się w tym czasie tendencji do demokratyzacji. Tym bardziej, że w latach 1918 - 1921 stanowisko najwyższych władz wojskowych prowadziło do selektywnej izolacji korpusu oficerskiego w stosunku do społeczno-politycznego nurtu egzystencji narodu. Również zmiany dokonane po 1926 roku w kierownictwie państwa i wojska nie mogą być utożsamiane z przyjęciem jednego z określonych wymienionych modeli osobowych kierunków pracy wychowawczej w szkolnictwie wojskowym i korpusie oficerskim. Przyjąć należy, iż praca wychowawcza z podchorążym stała się wówczas wypadkową różnych modeli osobowych oficera Wojska Polskiego, w której jako najwyższą wartość uznano państwo i stosunek do państwa jako miernik postawy żołnierskiej/obywatelskiej/, natomiast wynikające z tego cele i zadania, jak i metody oraz formy ich realizacji opierały się na komplikacji wielu wartości i ocen. Tak więc starano się godzić ideały obywatelskie i demokratyczne z kastowością i kultem wodza. Służebną rolę wojska "w stosunku do wszystkich klas i warstw" społeczeństwa z bezwzględnym podporządkowaniem interesom państwa^{53/} /klasowo-burżuazyjnego i w znacznym stopniu zantagonizowanego/. Uznano wreszcie, że wspólnym mianownikiem ewentualnych sprzeczności są wyższe idee państwowe, a niepodległość /której jedynym gwarantem i suwerenem jest odródkzone Państwo Polskie/ w swym zewnętrznym wyrazie wynika z siły obronnej. Stan utożsamiania się słuchaczy, podchorążych i elewów z ponadklasową i ponadpolityczną /w kontekście "apolityczności wojska"/ formułą zawartą w pojęciu państwa starano się osiągnąć przez tak zwane "wychowanie państwowe". Zakończeniem programu wychowawczego szkół wojskowych było jednocześnie przygotowanie przyszłych kadr oficerskich do organizacji

i prowadzenia pracy oświatowej i propagandowej w myśl wyżej przedstawionych idei państwowych^{54/}. Rangę pracy ideowo-wychowawczej z kandydatami na oficerów podkreślała konieczność wynikająca ze zmian zaczynających w strukturze pochodzenia społecznego ubiegających się o przyjęcie do szkół wojskowych. Szerszy udział przedstawicieli klas i grup posiadających w zawodzie oficerskim odczuwalny był jedynie w początkowych latach niepodległości ulegając spadkowi w latach trzydziestych. Proces ów charakteryzowały mniejsze wahania jedynie w Szkole Podchorążych Kawalerii, gdzie według nomenklatury omawianego okresu spadek przedstawicieli "sfer wyższej inteligencji" był nieznaczny. Interpretacja zasad naboru do szkół oficerskich jest rozbieżna. Stanisław Rutkowski dowodzi, iż zasadniczym kryterium było pochodzenie klasowe i składało się na nie: wysoki cenzus wymaganego wykształcenia ogólnego, związek z aparatem władzy, stan majątkowy umożliwiający naukę i przynależność do organizacji politycznych lub społecznych działających na korzyść kształtu ustrojowego państwa. Jako ilustrację tego poglądu przytacza natomiast strukturę pochodzenia społecznego podchorążych SPK w Grudziądzu^{55/}. Wydaje się, że zarówno sama ocena problemu, jak i sposób uzasadniania jest zbyt jednostronny. Trudno bowiem wymagać, by państwo nie zakładało, w sposób bezpośredni lub pośredni, wymogów społecznych i klasowych. Ponadto fakt utrudnionego dostępu do szkolnictwa średniego, głównie ze względu ekonomicznego, dla młodzieży grup niżej uposażonych stanowił naturalny element selekcji. Nie działał on jednak automatycznie ponieważ znaczna część maturzystów pochodzenia chłopskiego, robotniczego i drobnomieszczańskiego zakładała kontynuowanie nauki w szkolnictwie wojskowym jako drogę zdobycia stabilnego i opłacalnego zawodu. Dlatego też, mimo iż młodzież ta nie stanowiła grupy dominującej w powszechnym szkolnictwie średnim, w większości szkół wojskowych przeważała^{56/}. Wspomniany autor dokonał uogólnienia na bazie jednej, dowolnie wybranej szkoły. Statystyczne zestawienie danych dowodzi, iż w przypadku SEK zarysowała się przewaga słuchaczy pochodzących z wyższych warstw społecznych, jednak uznanie tego za prawidłowość o charakterze aksjomatycznym w stosunku do pozostałych szkół nie jest zasadne. Jako kryterium pomiaru i oceny można by wskazać raczej współczynnik wyprowadzany z proporcji między udziałem osób pochodzenia robotniczego i chłopskiego w ogóle absolwentów szkół średnich do podobnej wielkości w zbiorze oficerów promowanych w szkołach podchorążych Wojska Polskiego. Luki w historiografii tematu oraz monograficzny charakter większości opracowań przyczyniły się do wytworzenia pewnych stereotypów myślowych i uproszczonych ocen polskiej szkoły wojskowej przed rokiem 1939. W ich treści podkreślano głównie klasowe funkcje wychowawcze szkół jako ośrodków przygotowania kadr "antydemokratycznego", burżuazyjnego wojska. Podstawa tak

sformułowanych ocen budzi wątpliwości, bowiem pomiar winien być odnoszony do zadań statutowych oraz wzoru /modelu/ osobowego jako zasadniczych celów wychowawczych. Próba wartościowania efektów wychowania jedynie przez pryzmat ocen politycznych i klasowych deformuje poczynania badawcze już w założeniu^{57/}.

W opisanej sytuacji, gdy baza rekrutacyjna nie umożliwiała naboru tylko w obrębie warstw uprzywilejowanych, dużej rangi nabierała praca wychowawcza ukierunkowana na pełne związanie korpusu oficerskiego z władzą i kształtem ustrojowym państwa. Wydaje się, że w tym kontekście bardziej odpowiadającą wykładnię prezentuje Piotr Stawecki ilustrując to ocenami współczesnymi dla omawianego okresu^{58/}. Cenzusu materialnego nie można więc traktować jedynie jako bariery selekcji klasowej, lecz również jako zakładane i konsekwentnie realizowane dążenie do wysokiego poziomu kształcenia młodszych kadr oficerskich. Zakładane cele wychowawcze były osiąganymi również w SPR.

W określonym stanie świadomości społecznej Polaków, w dwudziestoleciu międzywojennym, praca wychowawcza prowadzona w szkołach wojskowych oraz przez absolwentów tych szkół ze stanami osobowymi całych sił zbrojnych charakteryzowała się znaczną skutecznością.

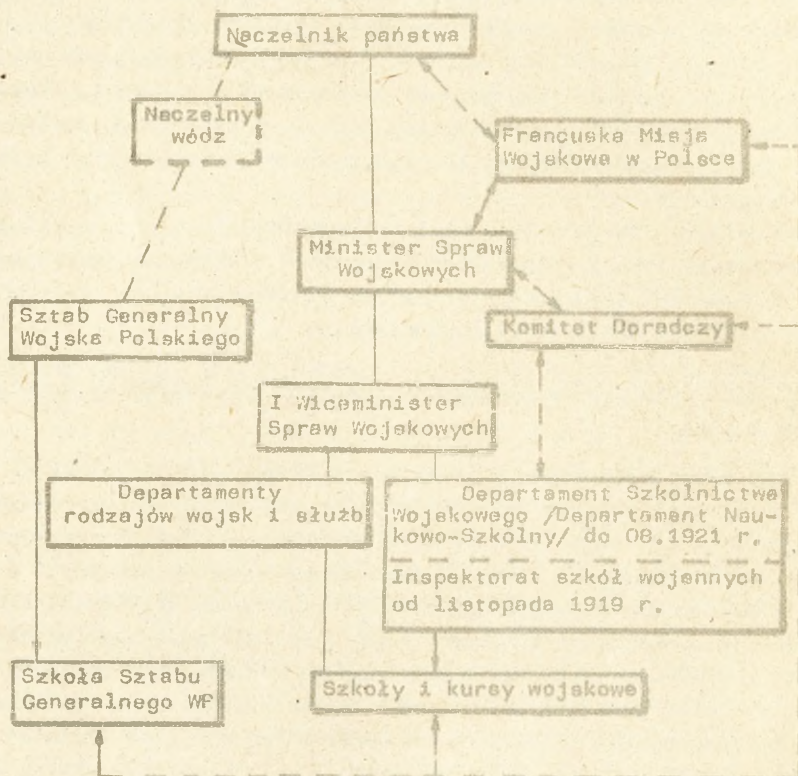
4. INSTYTUCJONALNE FORMY KIEROWANIA SZKOLNICTWEM WOJSKOWYM W LATACH 1918 - 1939

W 1918 roku ukształtowana została struktura władz wojskowych. W ramach organizacji Ministerstwa Spraw Wojskowych utworzono wówczas szereg departamentów rodzajów wojsk i służb oraz Departament Szkolnictwa Wojskowego, który zmienił następnie nazwę na Departament Naukowo-Szkolny^{59/}.

Szkolnictwo wojskowe podlegało ministrowi spraw wojskowych za pośrednictwem wyspecjalizowanego DSzW /DN-Sz/, ponadto poszczególne szkoły oficerskie nadzorowane były przez odpowiednie departamenty rodzajów wojsk i służb, /również podległe ministrowi/. Szybkie utworzenie komórki stymulującej funkcjonowanie większości ośrodków szkolenia kadr wynikało zarówno z zapotrzebowania na oficerów /znacznie przekraczającego napływ z byłych armii zaborczych/, jak i konieczności ujednoczenia programów, metod i różnorodnych poglądów na kształcenie kadr reprezentowanych przez poszczególne komendy szkół. Duże znaczenie w modelowaniu rozwoju szkolnictwa oficerskiego Wojska Polskiego miał Komitet Doradczy działający od 1919 roku jako kolektywny organ opiniodawczy przy Ministrze Spraw Wojskowych, kierowany przez gen. Jana Jacynę^{60/}.

Na podkreślenie zasługuje również rola francuskiej misji wojskowej pracującej pod przewodnictwem gen. Spire. Doradcy francuscy przyczynili się w

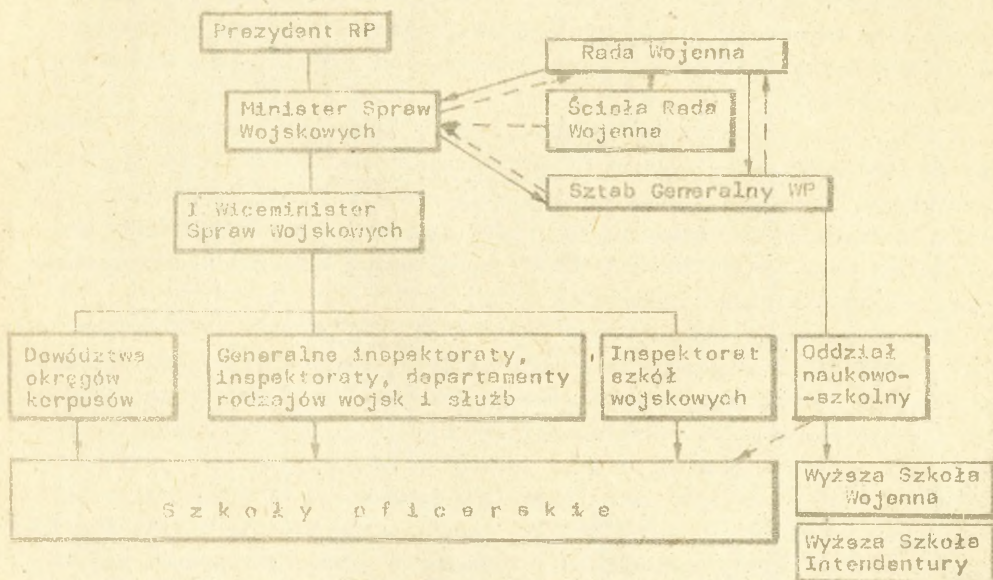
poważnym stopniu do usystematyzowania i jednolitości działania kursów i szkół oficerskich oraz wprowadzenia jednorodnej skali poglądów na organizację procesu nauczania w szkolnictwie wojskowym. Odbywało się to poprzez bezpośrednie uczestnictwo członków misji w pracach Komitetu Doradczego, wpływy na kierownictwo Ministerstwa Spraw Wojskowych oraz działalność dydaktyczną oficerów misji w Szkole Sztabu Generalnego WP i większości szkół oficerskich.

Rys. 1. Kierowanie szkolnictwem wojskowym w wojsku polskim w latach 1918 - 1921^{61/}

Po zakończeniu działań wojennych w 1921 roku nastąpiło szereg zmian wynikających z przejścia sił zbrojnych na stopę pokojową. Departament Naukowo-Szkolny kierowany przez gen. Jacynę, w wyniku reorganizacji, został włączony do struktury Sztabu Generalnego WP jako Oddział Naukowo-Szkolny^{62/}, natomiast sam Sztab Generalny, zmieniając dotychczasowe

funkcje Sztabu Naczelnego Wodza, został podporządkowany ministrowi spraw wojskowych. Rola departamentów rodzajów wojsk i służb oraz Inspektoratu Szkół Wojskowych w systemie kierowania szkolnictwem nie uległy natomiast zasadniczym zmianom. Pracami inspektoratu kierował wówczas gen. Aleksander Osieński^{63/}. Model kierowania szkolnictwem wojskowym przyjęty w latach 1921 - 1923 wynikał z nowych, pokojowych warunków funkcjonowania szkół oraz reorganizacji centralnych władz wojskowych. Przetrwał on do 1926 roku włącznie.

Rys. 2. Kierowanie szkolnictwem w wojsku polskim w latach 1921 - 1926^{64/}

Skutki przewrotu majowego, pomijając polityczną stronę tego wydarzenia, w dużym zakresie odczuwalne były w siłach zbrojnych. Obok specyfiki polityki personalnej przejawiały się również w zmianach strukturalnych. Utworzenie Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych; podporządkowanie Generalnemu Inspektorowi Sztabu Generalnego WP /następnie jego redukcja i zmiana nazwy na Sztab Główny WP/ oraz praktyczne wyniesienie GISZ nad MSWojsk. /mimo formalnej podległości/; doprowadziło do zmniejszenia się roli Wydziału Wyszczolenia Szkolno-Operacyjnego w oddziaływaniu na szkolnictwo wojskowe.

Natomiast wpływ inspektoratu na kształcenie kadr oficerskich następował poprzez funkcje kontrolne./inspektorem szkół wojskowych, był początkowo gen. bryg. Tadeusz Kasprzycki, a w latach trzydziestych, gen. dyw. Władysław Bortnowski/ oraz oddziaływanie na Ministerstwo Spraw Wojskowych^{65/}.

Minister zarządzał szkolnictwem /z wyjątkiem WSwoj./ poprzez Dowództwo Marynarki Wojennej, Departamenty Rodzajów Wojsk i Służb, w zakresie gotowości bojowej i spraw mobilizacyjnych przez Dowództwo Okręgów Korpusów, a w sprawach kierowania pracy ideowo-wychowawczej za pośrednictwem Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego /Wojskowego Instytutu Wydawniczego - nazwa obowiązująca od 1934 r.^{66/}. Całościowo problemami szkolnictwa wojskowego w pracach MSWojsk. zajmował się Wydział Szkół Wojskowych Departamentu Dowodzenia Ogólnego /od 1935 r. Biura Ogólno-Organizacyjnego^{67/}.

W 1937, po utworzeniu Inspektoratu Obrony Powietrznej Państwa i zwiększeniu liczby Szkół Lotniczych^{68/} sformowana została Komenda Grupy Szkół Lotniczych^{69/}. Wyższa Szkoła Wojenna wraz z obu wydziałami WSIntend. - WSLot. zostały podporządkowane GISZ przy czym w kierowaniu wymienionymi uczelniami brał udział Komitet WSwoj. określający kierunki badań i dydaktyki w zakresie nauk wojskowych.

Zobrazowany na rysunku 3 model kierowania szkolnictwem WP w latach 1927 - 1939 nie został określony na podstawie jednorazowego aktu prawnego lecz był kształtowany na przestrzeni lat 1927/28 - 1937. W początkowym okresie powodem jego nowelizacji /w relacji do obowiązującego w latach 1921 - 1926 - rysunek 2/ było wprowadzenie do praktyki w polityce obronnej państwa poglądów marsz. Józefa Piłsudskiego na organizację sił zbrojnych. W drugiej połowie lat 20-tych nowelizacja układu oddziaływań na rozwój szkół oficerskich i wojskowych szkół ograniczała się do jednej zmiany instytucjonalnej w kierowaniu utworzenia Komendy Grupy Szkół Lotniczych, natomiast wzrostowi aktywności ulec musiała działalność dotychczas istniejących instytucji. Wynikało to zarówno ze zwiększenia liczby szkół oficerskich oraz wielkości stanów podchorążych i słuchaczy, jak i rozwoju techniki i sztuki wojennej /determinującymi struktury nowoczesnych armii europejskich/. Układ komórek /ich podległość i wzajemne relacje/ uczestniczących w kierowaniu rozwojem szkolnictwa wojskowego wynikał z organizacji naczelných władz wojskowych Polski międzywojennej, przenosił więc zarówno wady i zalety tego systemu. Jednak współczesne oceny szkół oficerskich, podoficerskich i SPR omawianego okresu w większości są pozytywne, a nawet podkreślają szereg dokonań szkolnictwa wojskowego Drugiej Rzeczypospolitej. Znacznie trudniej jest wartościować działalność i dokonania wyższego szkolnictwa wojskowego, co stanowi odrębny problem i przekracza ramy niniejszych rozważań.

4. UWAGI KOŃCOWE

Oceniając wysoko efektywność funkcjonowania szkolnictwa wojskowego wskazać należy na wielkość bazy rekrutacyjnej, umożliwiającą wprowadzenie kilkustopniowej selekcji oraz doboru najbardziej odpowiadających, założonym kryteriom przyjęcia, kandydatów. Podkreślić można jednocześnie wysoki poziom nauczania, jaki osiągnięto w większości szkół wszystkich szczebli. Zastrzeżenia mogą budzić głównie niektóre aspekty organizacji systemu kształcenia kadr na poziomie wyższym /np. czas i rozmiary kształcenia/.

Również efekty pracy wychowawczej były zadowalające z punktu widzenia interesów burżuazyjnego państwa i zakładanych celów. W tym zakresie należy jednak wskazać na granicę, jaką stanowił przełom lat dwudziestych i trzydziestych. W ocenach, sformułowanych w końcu lat trzydziestych, podkreśla się wyższe wartości absolwentów z promocji oficerskich dokonywanych po 1930 roku^{71/}, w głównej mierze było to efektem stabilizacji struktury sił zbrojnych oraz zawodu oficera. Wiele kontrowersji budzi ocena wyższych uczelni wojskowych oraz szkolnictwa oficerskiego przed 1939 r. jako placówek naukowo-badawczych. Spojrzenie na działalność WSWoJ. pod tym kątem winno zawierać pytanie o udział tej uczelni w wypracowaniu /bądź braku/ polskiej doktryny wojennej, co stanowi istotną trudność i przekracza możliwości jednostkowych poczyniń badawczych. Jest jednocześnie barierą, której pokonanie warunkuje postęp w pracach nad szkolnictwem wyższym wojska przedwojennego. Również szkoły oficerskie, w latach 1918 - 1939, winny formalnie podejmować problematykę badawczą^{72/} w zakresie taktyki i wypracowania zasad użycia wojsk i służb w działaniach bojowych, rozwiązywania niektórych problemów specjalistyczno-technicznych oraz pedeutologicznych. Dotychczasowy stan wiedzy nie upoważnia do jednoznacznej oceny, można jednak przypuszczać, że rozwój naukowy szkół podchorążych był nieharmonijny. Ewentualne potwierdzenie lub zaprzeczenie powyższej hipotezy osiągnąć można w toku przyszłych badań. Dalszego porządkowania wymaga także stan wiedzy dotyczącej zmian w strukturach organizacyjnych szkolnictwa oraz systemie kierowania szkołami w ramach Ministerstwa Spraw Wojskowych.

W sumie zawodowe szkoły wojskowe wszystkich typów wykształciły w okresie międzywojennym około 14 tys. oficerów^{73/}. W 1939 roku była to dominująca grupa kadry zawodowej Wojska Polskiego. SPR zapewniły dobre przygotowanie rezerw oficerskich sił zbrojnych, natomiast szkoły podoficerskie przyczyniły się do wysokiego poziomu niższych kadr dowódczych i instruktorskich. Swoista, choć w swym wyrazie tragiczna, weryfikacja

kwalfikacji absolwentów i abiturientów szkół wojskowych wszystkich typów, jaką stanowiła kampania wrześniowa 1939 roku oraz dalsze działania Wojska Polskiego w II wojnie światowej, dowodzi, iż szkolnictwo wojskowe prezentowało względnie wysoki poziom. Wiele analogii między problemami i uwarunkowaniami rozwoju systemu edukacji kadr wojskowych oraz działalność naukowo-badawczej w okresie międzywojennym a powojenną historią szkolnictwa ludowego Wojska Polskiego, dowodzi potrzeby organizacji odpowiednich poczynań badawczych w Instytucie Dydaktyki Wojskowej, Katedrze Historii Sztuki Wojennej oraz Katedrze Nauk Społeczno-Politycznych Akademii Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, oraz uwzględnienia tej problematyki w procesie dydaktycznym. Sygnalizowane w toku powyższego wywodu aspekty organizacji i funkcjonowania polskiego szkolnictwa wojskowego w latach 1918 - 1939 stanowią próbę uporządkowania dotychczasowego stanu wiedzy oraz refleksji metodologicznych nad stanem badań, redagowaną dla potrzeb słuchaczy i pracowników naukowo-dydaktycznych ASG WP, nie pretendującej do statusu pełnej lub wyczerpującej problematykę.

PRZYPISY

1. Ocena wyższych dowódców winna stanowić oddzielny przedmiot badań tylko pośrednio wiążący się z problematyką szkolnictwa wojskowego.
2. K. Adamek, Wyższa Szkoła Oficerska Służb Kwatermistrzowskich im. Marijana Buczka. Dzieje kształcenia oficerów Kwatermistrzostwa Wojska Polskiego, Warszawa 1986; W. Białek, T. Struniewski, Wyższa Szkoła Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, Warszawa 1978; S. Brzeziński, R. Majewski, H. Witek, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Zmechanizowanych im. T. Kościuszki. 1943 - 1983, Warszawa 1984; J. Celek, Wyższa Oficerska Szkoła Lotnicza im. Janka Krasickiego. Dzieje dąblińskiej szkoły lotniczej. Warszawa 1986; J. Główny, J. Zasadziński, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Obrony Przeciwlotniczej im. Mieczysława Kalinowskiego, Warszawa 1983; Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Rakietowych i Artylerii im. Józefa Bema. Zarys historii 1943 - 1969, Warszawa 1974 i inne.
3. El. Kozłowski, M. Wrzosek, Historia oręża polskiego 1795 - 1939, Warszawa 1984; E. Kozłowski, Wojsko Polskie 1936 - 1939. Próby modernizacji i rozbudowy, Warszawa 1974.
4. BPRP 7 A /Batalion Podchorążych Rezerwy Piechoty 7 A/, Jarocin 1929; Bydgoska Szkoła Podchorążych. Księga Pamiątkowa, Bydgoszcz 1930; Korpus Kadetów nr 2. W dziesiątą rocznicę istnienia 1919/1920 -1929/1930, Chełmno 1930; Księga pamiątkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów nr 1 marszałka Józefa Piłsudskiego we Lwowie /1918 - 1939/. Lwów 1939; Oficerska Szkoła Sanitarna, Warszawa 1927; A. Pawełek, Centralna Wojskowa Szkoła Gimnastyki i Sportów w Poznaniu. 1921-1929. Poznań 1929; Rocznik pamiątkowy. Centrum Wyszkożenia Żandarmerii, Grudziądz 1931; Rocznik Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii 1934 - 1935, Włodzimierz Wołyński 1935; Rzeczpospolita Podchorążacka. Wydanie pamiątkowe, Szkoła Podchorążych Piechoty, Sierpień 1934; Szkoła Podchorążych Artylerii 1923 - 1933. Ku uczczeniu dziesięciolecia, Toruń 1933; Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty, Zambrów 1930 - 1931. Księga pamiątkowa promocji, Zambrów 1931; Wyższa Szkoła Wojenna 1924 - 1925. Pamiętnik chwil razem spędzonych, Warszawa 1925; i inne.
5. Na przykład: W. Chocianowicz, W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, Londyn 1969; B. Markowski, Podchorążowie z Ujazdowa. Wspomnienia Szkoły Podchorążych Sanitarnych. 1922 - 1939. W 50-tą rocznicę założenia szkoły, Londyn 1972.
6. Warszawa 1970.

7. W Centralnym Archiwum Wojskowym znajdują się 74 zespoły akt dotyczące bezpośrednio problematyki funkcjonowania poszczególnych szkół, oznaczone sygnaturami od 1.340.1 do 1. 340. 74. W badaniach mogą znaleźć również zastosowanie niektóre archiwalia z zespołów akt MSWoJ. i GISZ.
8. W Wojskowym Instytucie Historycznym opracowany został inwentarz materiałów zgromadzonych w archiwum instytucji, obecnie jest przygotowany do druku. Na podstawie kartoteki szacować można, iż w badaniach nad szkolnictwem znajdują zastosowanie: 2 dokumenty, fotokopie artykułów prasowych, 5 pamiętników i relacji, 26 referatów materiałów i opracowań /w maszynpisie/. Stan w marcu 1988 r.
9. S. Buczek, Kształcenie oficerów intendentury w Wojsku Polskim 1918-1939, praca magisterska - UAM 1969; J. Bugajski, Wyższa Szkoła Wojskowa /1919 - 1939/ - placówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej, praca doktorska - WAP 1963; R. Loch, Szkolnictwo artyleryjskie na Pomorzu w latach 1920 - 1939, praca magisterska - UMK 1962; R. Loch, Szkolnictwo artyleryjskie w Polsce międzywojennej /ośrodek toruński/ 1920 - 1939, praca doktorska UMK 1965; S. Rutkowski, System kształcenia i wychowania oficerów zawodowych w Polsce w latach 1918 - 1939, praca magisterska - UW 1961; i inne.
10. F. M., Przygotowanie kadr w przyszłości, Bellona z. 4, Londyn 1944; F. S., Szkolnictwo oficerskie, Bellona z. 4, Londyn 1944; I. E., Uwagi w sprawie reformy szkolnictwa wojskowego, Bellona z. 1, Londyn 1945; Oficer zawodowy "E", Podstawy psychologiczne i organizacyjne Sił Zbrojnych Polski, Bellona z. 10, Londyn 1944; M. Tasiecki, O nowy typ szkoły oficerskiej, Bellona z. 9, Londyn 1944. W wymienionych artykułach autorzy wychodzą z podstawy krytycznej oceny szkół wojskowych przed 1939 r. Wiele publikacji tego typu ukazało się również /na emigracji/ po zakończeniu wojny, w miarę upływu czasu zmianie ulegał jednak ich charakter.
11. Sesja odbyła się w dniu 8.04.1988 r. w Toruniu. Jej organizatorami były następujące instytucje: Oddział Toruński Polskiego Towarzystwa Historycznego, Instytut Historii i Archiwistyki UMK oraz Towarzystwo Naukowe w Toruniu.
12. Warszawa - Poznań 1984.
13. Szkoły podoficerskie, oficerskie, kursy doskonalące.
14. J. Bugajski, Wojskowa Szkoła Sztabu Generalnego - pierwsza wyższa uczelnia wojskowa II Rzeczypospolitej, WPH 1/1967;

J. Ciałowicz, W sprawie Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego wyjaśnienia, uzupełnienia i sprostowania, WFH 4/1967; W. Chocianowicz, W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, Londyn 1969; Dziewanowski, Oficerowie wojskowej Misji Francuskiej w Wyższej Szkole Wojennej, Polska Zbrojna 194/1932; S. Hubicki, W sprawie akademii wojskowo-lekarskiej, Lekarz 4/1924; Informacje i wskazówki dla kandydatów do Wyższej Szkoły Intendentury, Warszawa 1937; J. Kuropieska, Wspomnienia ofioera sztabu, Warszawa 1972; S. Lityński, Udział Wyższej Szkoły Wojennej przed r. 1939 w kształtowaniu polskiej doktryny wojennej, Bellona z.1, Londyn 1955; W. Markowski, Projekt z lat 1938-1939 dotyczący utworzenia Wojskowej Akademii Lekarskiej, Lekarz Wojskowy 3/1968; A. Mitschke, Egzamin przedwstępny do Wyższej Szkoły Wojennej, Saper 7 -8/1925; M. Romeyko, Przed i po maju, Warszawa 1983; F. Sarnek, O politechnikę wojskową, Polska Zbrojna 151 - 152/1922; A. Witold, O politechnikę wojskową, Polska Zbrojna 1936/1922; S. Wojtkowiak, W sprawie przedwojennego projektu utworzenia Wojskowej Akademii Lekarskiej, Lekarz Wojskowy 7/1968; S. Wojtkowiak, Zarys dziejów wyższego i średniego szkolnictwa medycznego w Wojsku Polskim, Łódź 1964; i inne publikacje oraz materiały niepublikowane.

15. S. Rutkowski, Zarys dziejów..., op. cit., s. 83. Mimo intensyfikacji rozwoju szkół oficerskich, udział procentowy ich absolwentów spadł w latach następnych o połowę /przyjmując, że w 1920 roku pełniło służbę czynną ok. 50 tys. oficerów w WP - M. Romeyko, Przed i po maju, Warszawa 1983, s. 29 i 31/ w wyniku napływu do WP kadr z byłych armii zaborczych. Liczebność korpusu oficerskiego WP w latach 1918 - 1921 stanowi odrębny problem wymagający szczegółowych badań i analiz. W większości opracowań podaje się liczbę 30105 oficerów. Nie uwzględnia się jednak oficerów, którzy nie byli poddani weryfikacji np. strat wojennych, usuniętych lub pozbawionych stopni oficerskich, absolwentów polskich szkół oficerskich po 1918 roku nie podlegających weryfikacji itp. Wydaje się więc, że przez szeregą WP przewinęło się znacznie więcej oficerów niż przyjmowana liczba 30 tys.; dlatego wielkość podawana przez M. Romeykę jest bliższa prawdy niż ustalenia liczbowe dokonywane na podstawie wyników weryfikacji /P. Madajczyk, Kształtowanie się korpusu oficerskiego Wojska Polskiego w latach 1918 - 1921, Kwartalnik Historyczny 2/1984, s. 495, 497, 501; P. Stawecki, Korpus oficerski polskiej armii przedwrześniowej, Myśl Wojskowa 9/1960, s. 60/; Idem, Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 - 1939, Warszawa 1969, s. 72-73; B. Woszczyński, Kadra zawodowa oficerów w pierwszych latach

- niepodległości Polski w 1918 roku, *Myśl Wojskowa* 9/1968, s. 83; Idem, Problem weryfikacji stopni oficerskich w latach 1920 - 1921, *Zeszyty Naukowe WAP, seria historyczna nr 15/48/ - numer specjalny "Studia Historyczne, Stanisławowi Herbstowi w sześćdziesięciolecie urodzin"*, Warszawa 1967, s.154-155 /. Doraźną konsekwencją wskazananej luki w dotychczasowych ustaleniach jest więc niemożliwość zbilansowania zestawień statystycznych dotyczących korpusu oficerskiego w latach 1918 - 1922, na obecnym stanie badań. Jest to kolejny szczegółowy problem badawczy wymagający rozwiązania w przyszłości.
16. Posiadający cenzus wyższego wykształcenia.
 17. S. Rutkowski, *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 85.
 18. P. Stawicki, *Rodowód i struktura społeczna korpusu oficerskiego Drugiej Rzeczypospolitej, Studia i materiały do historii wojskowości*, t. XXIII, Warszawa 1981, s. 240.
 19. Ibidem. /W 1922 roku w SPP na 314 podchorążych 287 było podoficerami zawodowymi/.
 20. E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936 - 1939. Próby modernizacji i rozbudowy*, Warszawa 1974, s. 120; J. Pabich, *Niezapomniane karty. Z dziejów 6 pułku artylerii lekkiej*, Kraków 1982, s. 30; S. Rutkowski, *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 89-90.
 21. S. Brzeziński, R. Majewski, H. Witek, *Wyższa Szkoła Oficerska...*, op. cit., s. 8; *Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Rakietowych i Artylerii...*, op. cit., s.31, S. Rutkowski, *Zarys dziejów...*, op. cit., s. 89 - 96.
 22. J. Celek, *Zarys historii dęblińskiej szkoły lotniczej*, Warszawa 1965, s.14 - 16; Idem, *Wyższa Oficerska Szkoła Lotnicza im. Janka Krasickiego. Dzieje dęblińskiej Szkoły Lotniczej*, Warszawa 1979, s. 24-28; *Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Rakietowych i Artylerii ...*, op. cit., s. 31 i 93-94; S. Rutkowski, *Zarys dziejów ...*, op. cit., s. 89-96.
 23. K. Adamek, *Kształcenie oficerów kwatermistrzostwa Wojska Polskiego*, Warszawa - Poznań 1984, s. 72.
 24. M.*Romeyko, *Przed i po maju*, op. cit., s.117 - 124; S. Rutkowski, *Zarys dziejów...*, op. cit., s.89 i 132; S. Truszkowski, *Z dni pokoju i wojny 1921 - 1936*, Warszawa 1983, s.19 i 23 - 24.
 25. M. Wrzosek, *Wojsko Polskie w latach 1918 - 1921, Historia oręza polskiego 1795 - 1939*, Warszawa 1984, s.567, /około 900 000 żołnierzy w tym 50 tys. oficerów/.

26. Zestawienie dat awansów oficerskich, Wysługa w stopniu oraz kolejność na liście starszeństwa decydowały o kolejności dalszych awansów.
27. B. Woszczyński, Kadra zawodowa oficerów w pierwszych latach niepodległości Polski w 1918 roku, *Myśl Wojskowa* 9/1968, s.82.
28. P. Stawecki, *Rodowód i struktura...*, op. cit., s.236 - 238, Powody zwolnień do rezerwy inicjowanych przez oficerów wynikały zarówno z motywacji zarobkowej /możliwości uzyskania lepszych uposażeń poza wojskiem/, jak i odruchu oburzenia i nieakceptacji wyniku weryfikacji /np. przyznania stopnia nieadekwatnego do kwalifikacji i doświadczenia wojskowego/. Druga z wymienionych przyczyn odnosiła się częstokroć do oficerów zawodowych.
29. B. Woszczyński, *Kadra zawodowa...*, op. cit., s.83 i 84.
30. P. Stawecki, *Rodowód i struktura...*, op. cit., s.240.
31. S. Truszkowski, *Z dni...*, op. cit., s.10 i 12.
32. Uprawnienia absolwentów SPR i Korpusu Kadetów regulował rozkaz MSWojsk. z 7.10.1924 r.
33. W. Drzewiecki, *Wrześniowe wspomnienia podporucznika*, Warszawa 1978, s. 11-14, A. Zbyszewski, *Odwroty*, Warszawa 1979, s. 154-157.
34. P. Stawecki, *Rodowód i struktura...*, op. cit., s.242.
35. *Ibidem*, s.255.
36. M. Romeyko, *Przed i po maju*, op. cit., s.512 - 513.
37. J. E., *Uwagi w sprawie reformy szkolnictwa wojskowego*, Bellona z. 1, Londyn 1945, s.8 - 9.
38. Jaskrawym przykładem stosunku Józefa Piłsudskiego do wykorzystania doświadczeń armii francuskiej był list skierowany na ręce gen. dyw. Władysława Sikorskiego w okresie debaty nad organizacją władz wojskowych. Autor podkreśla w nim nierealność obcych wzorów w organizacji polskich sił zbrojnych.
39. J. Kuropieska, *Wspomnienia oficera sztabu*, Warszawa 1972, s.14; M. Romeyko, *Przed i po maju*, op. cit., s.272 - 273.
40. J. Jacyna, *1918 - 1923. W wolnej Polsce. Przeżycia*. Warszawa 1927, s.28; M. Romeyko, *Przed i po maju*, op. cit., s.272 - 273 i 512 - 513.
41. P. Stawecki, *Rodowód i struktura...*, op. cit., s.251 - "W latach 1926-1934 zwolniono z wojska ogółem 6136 oficerów i generałów". W tym 1236 majorów, 1787 kapitanów i 1780 oficerów młodszych. Można przypuszczać,

że w grupie oficerów starszych i generałów jako powód zwolnień przeważały względy polityczne, /stosunek b. legionistów/, natomiast w przypadku pozostałych były to kwalifikacje i przydatność zawodowa.

42. M. Wrzosek, *Wojsko Polskie...*, op. cit., s. 637-638 - "Z wyliczeń Sztabu Generalnego Wojska Polskiego, dokonanych już w latach 1923 - 1924, wynikało, że obaj sąsiedzi ... będą mogli wystawić około 140 dywizji piechoty i ponad 20 dywizji kawalerii. W związku z czym oceniono, że skuteczna obrona wymaga wystawienia przez Polskę aż 70 dywizji piechoty i około 20 brygad kawalerii. Do przewidywań takich dostosowano założenia własnego planu mobilizacyjnego". Co musiało mieć wpływ na rozmiary kształcenia kadr zawodowych i rezerwy i stało się jedną z przyczyn szybkiego rozwoju szkolnictwa wojskowego w okresie wzrostu zagrożenia /1936-1939/.
43. Zjawisko to ilustrowane jest - przez rubrykę trzecią tabeli 2.
44. Opowiadanie własne na podstawie: K. Adamek, *Kształcenie oficerów ...*, op. cit.; J. Celek, *Wyższa Oficerska Szkoła ...*, op. cit.; E. Kozłowski, *Wojsko Polskie ...*; *Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Rakietowych i Artylerii ...*, op. cit.; M. Romeyko, *Przed i po maju*, op. cit.; S. Rutkowski, *Zarys dziejów ...*, op. cit.; T. Struniewski, *Z dziejów kształcenia morskiego w Polsce, Wyższa Szkoła Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte*, Warszawa 1978; M. Wrzosek, *Wojsko Polskie ...*, op. cit.; J. Zasadziński, *Z dziejów kształcenia oficerów artylerii przeciwlotniczej, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Obrony Przeciwlotniczej*, Warszawa 1983 r.
45. Niektóre szkoły oficerskie już wcześniej osiągnęły poziom zbliżony do studiów politechnicznych.
46. F. Sarnek, *O politechnikę wojskową, Polska Zbrojna, 151-152 z 1922 r.*; A. Witold, *O politechnikę wojskową, Polska Zbrojna 136/1922*.
47. S. Wojtkowiak, *W sprawie przedwojennego projektu utworzenia Wojskowej Akademii Lekarskiej, Lekarz Wojskowy 7/1968*.
48. Głównie we francuskiej Wyższej Szkole Wojennej.
49. K. Adamek, *Kształcenie oficerów ...*, op. cit., s. 80.
50. J. Kuropieska, *Wspomnienia dowódcy kompanii 1923-1934*, Warszawa 1971, s. 117.
51. J. Karwin, E. Pomianowski, S. Rutkowski, *Z dziejów wychowania wojskowego w Polsce od początku państwa polskiego do 1939 r.*, Warszawa 1965, s. 271.

52. M. Romeyko, Przed i po maju, op. cit., s.134-152; P. Stawecki, Rodowód i struktura ..., op. cit., s.245-246.
53. F. Polniaszek, Wychowanie wojskowe, Przegląd Piechoty z.6/1930, s.79-80 i 86,; Idem, Wychowanie wojskowe, Przegląd Piechoty z. 9/1930, s.74-75.
54. Idem, Wychowanie wojskowe, Przegląd Piechoty z. 9/1930, s.74-75.
55. S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.126.
56. P. Stawecki, Rodowód i struktura ..., op. cit., s.257.
57. J. Karwin, E. Pomianowski, S. Rutkowski, Z dziejów wychowania wojskowego ..., op. cit., s.271; F. Polniaszek, Wychowanie wojskowe, Przegląd Piechoty z. 6/1930, s.79-80; Idem, z.74-75; S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.126.
58. P. Stawecki, Rodowód i struktura ..., op. cit., s.257.
59. M. Wrzosek, Wojsko Polskie ..., op. cit., s.556.
60. S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.96.
61. Opracowanie własne na podstawie: K. Adamek, Kształcenie oficerów ..., op. cit., s.73; M. Romeyko, Przed i po maju, op. cit., s.99, S. Rutkowski, Zarys dziejów..., op. cit., s.96, M. Wrzosek, Wojsko Polskie ..., op. cit., s. 627-628.
62. K. Adamek, Kształcenie oficerów..., op. cit., s.73- 74; S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.138 i 153. /Szefem oddziału po gen. J. Jacynie został płk M. Kukiel/.
63. K. Adamek, Kształcenie oficerów ..., op. cit., s.95.
64. Opracowanie własne na podstawie: K. Adamek, Kształcenie oficerów ..., op. cit., s.73; J. Celek, Wyższa Oficerska Szkoła ..., op. cit., s.27; S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.138 i 153; M. Wrzosek, Wojsko Polskie ..., op. cit., s.641-643.
65. E. Kozłowski, Wojsko Polskie 1936 - 1939 ..., op. cit., s.75-98; S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.153; M. Wrzosek, Wojsko Polskie ..., op. cit., s.641-643.
66. E. Kozłowski, Wojsko Polskie 1936 - 1939 ..., op. cit., s.91.
67. M. Wrzosek, Wojsko Polskie ..., op. cit., s.556 i 642-643; S. Rutkowski, Zarys dziejów ..., op. cit., s.153-154.
68. Zob. tabela 3.
69. J. Celek, Wyższa Oficerska Szkoła ..., op. cit., s.27 i 34;

E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936 - 1939 ...*, op. cit., s.269.
Utworzenie Komendy Grupy Szkół Lotniczych było nawiązaniem do działającego na początku lat dwudziestych Dowództwa Szkół Lotniczych.

70. Opracowanie własne na podstawie: J. Celek, *Wyższa Oficerska Szkoła...*, op. cit., s.31-37; E. Kozłowski, *Wojsko Polskie 1936 - 1939 ...*, op. cit., s.74-94; S. Rutkowski, *Zarys dziejów ...*, op. cit., s.154; P. Stawecki, *Rodowód i struktura ...*, op. cit., s.254-255; T. Struniewski, *Z dziejów kształcenia ...*, op. cit., s.22-23; M. Wrzosek, *Wojsko Polskie ...*, op. cit., s.641-644.
71. P. Stawecki, *Rodowód i struktura ...*, op. cit., s.255.
72. W. Tokarz, *Organizacja pracy naukowej w wojsku*, referat z. 14.12. 1926 r. za P. Staweckim, WPH 1/1988, s.205-207. Szkoły oficerskie spełniały ponadto funkcję swoistych ośrodków kulturalnych danego rodzaju wojska lub służby, mimo traktowania ich jako gorszej - nielinowej części wojska.
73. P. Stawecki, *Rodowód i struktura ...*, op. cit., s.263.

BIBLIOGRAFIA

- K. Adamek, Kształcenie oficerów kwatermistrzostwa Wojska Polskiego, Warszawa - Poznań 1984.
- K. Adamek, Wyższa Szkoła Oficerska Służb Kwatermistrzowskich im. Marianna Buczka. Dzieje kształcenia oficerów kwatermistrzostwa Wojska Polskiego, Warszawa 1986.
- W. Białek, T. Struniewski, Wyższa Szkoła Marynarki Wojennej im. Bohaterów Westerplatte, Warszawa 1978.
- BERP 7 A /Batalion Podchorążych Rezerwy Piechoty 7 A/, Janów Wielkopolski 1929.
- S. Brzeziński, R. Majewski, H. Witek, Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Zmechanizowanych im. Tadeusza Kościuszki. 1943 - 1983, Warszawa 1984.
- S. Buczek, Kształcenie oficerów intendentury w Wojsku Polskim 1918- 1939, praca magisterska UAM - 1969.
- J. Bugajski, Wojenna Szkoła Sztabu Generalnego - pierwsza wyższa uczelnia wojskowa II Rzeczypospolitej, WPH 1/1967.
- J. Bugajski, Wyższa Szkoła Wojenna /1919 - 1939/ - plasówka dydaktyczna i ośrodek myśli wojskowo-teoretycznej, praca doktorska WAP 1963.
- Bydgoska Szkoła Podchorążych. Księga pamiątkowa, Bydgoszcz 1930.
- J. Celek, Wyższa Oficerska Szkoła Lotnicza im. Janka Krasickiego. Dzieje dęblińskiej szkoły lotniczej, Warszawa 1979.
- J. Celek, Zarys historii dęblińskiej szkoły lotniczej, Warszawa 1965.
- W. Chocianowicz, W 50-lecie powstania Wyższej Szkoły Wojennej w Warszawie, Londyn 1969.
- J. Ciałowicz, W sprawie Wojennej Szkoły Sztabu Generalnego wyjaśnienia, uzupełnienia i sprostowania, WPH 4/1967.
- W. Drzewiecki, Wrześniowe wspomnienia podporucznika, Warszawa 1978.
- Dziewanowski, Oficerowie wojskowej Misji Francuskiej w Wyższej Szkole Wojennej, Polska Zbrojna 194/1932.
- F. M., Przygotowanie kadr w przyszłości, Bellona z. 4, Londyn 1944.
- F. S., Szkolnictwo oficerskie, Bellona z. 4, Londyn 1944.
- J. Głośny, J. Zasadziński, wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Obrony Przeciwlotniczej im. por. Mieczysława Kalinowskiego, Warszawa 1983.
- S. Hubicki, W sprawie akademii wojskowo-lekarskiej, Lekarz 4/1924.

Informacje i wskazówki dla kandydatów do Wyższej Szkoły Intendentury,
Warszawa 1937.

J. E., Uwagi w sprawie reformy szkolnictwa wojskowego, Bellona z. 1,
Londyn 1945.

J. Jacyna, 1918 - 1923. W wolnej Polsce. Przeżycia, Warszawa 1927.

J. Karwin, E. Pomianowski, S. Rutkowski, Z dziejów wychowania wojskowego
w Polsce od początku państwa do 1939 roku, Warszawa 1965.

Korpus Kadetów nr 2. W dziesiątą rocznicę istnienia 1919/1920 - 1929/1930,
Chełmno 1930.

E. Kozłowski, Wojsko Polskie 1936 - 1939. Próby modernizacji i rozbudowy,
Warszawa 1974.

Księga pamiątkowa dwudziestolecia Korpusu Kadetów nr 1 marszałka Józefa
Piłsudskiego we Lwowie /1918 - 1939/, Lwów 1939.

J. Kuropieska, Wspomnienia dowódcy kompanii 1923 - 1934, Warszawa 1971.

J. Kuropieska, Wspomnienia oficera sztabu. 1934 - 1939, Warszawa 1972.

S. Lityński, Udział Wyższej Szkoły Wojennej przed r. 1939 w kształtowa-
niu polskiej doktryny wojennej, Bellona z. 1, Londyn 1955.

P. Madajczyk, Kształtowanie się korpusu oficerskiego Wojska Polskiego
w latach 1918 - 1921, Kwartalnik Historyczny 2/1984.

R. Loch, Szkolnictwo artyleryjskie na Pomorzu w latach 1920 - 1939,
praca magisterska - UMK 1962.

R. Loch, Szkolnictwo artyleryjskie w Polsce międzywojennej /ośrodek to-
ruński/ 1920 - 1939, praca doktorska - UMK 1965.

B. Markowski, Podchorążowie z Ujazdowa. Wspomnienia Szkoły Podchorążych
Sanitarnych. 1922 - 1939. W 50-tą rocznicę założenia szkoły,
Londyn 1972.

W. Markowski, Projekt z lat 1938 - 1939 dotyczący utworzenia Wojskowej
Akademii Lekarskiej, Lekarz Wojskowy 3/1968.

A. Mitschke, Egzamin przedwstępny do Wyższej Szkoły Wojennej,
Saper 7 - 8/1925.

Oficerska Szkoła Sanitarna, Warszawa 1927.

Oficer zawodowy "E", Podstawy psychologiczne i organizacyjne sił zbroj-
nych Polski, Bellona z. 10, Londyn 1944.

J. Pabich, Niezapomniane karty. Z dziejów 6 Pułku Artylerii Lekkiej,
Kraków 1982.

- A. Pawełek, Centralna Wojskowa Szkoła Gimnastyki i Sportów w Poznaniu. 1921 - 1929, Poznań 1929.
- F. Polniaszek, Wychowanie wojskowe, Przegląd piechoty 6/1930.
- F. Polniaszek, Wychowanie wojskowe, Przegląd piechoty 9/1930.
- M. Porwit, Spojrzenia przez moje życie, Warszawa 1986.
- Rocznik pamiątkowy. Centrum Wyszkożenia Żandarmerii, Grudziądz 1931.
- Rocznik Szkoły Podchorążych Rezerwy Artylerii 1934 -1935, Włodzimierz Wołyński 1935.
- M. Romeyko, Przed i po maju, Warszawa 1983.
- S. Rutkowski, System kształcenia i wychowania oficerów zawodowych w Polsce w latach 1918 - 1939, praca magisterska - UW 1961.
- S. Rutkowski, Zarys dziejów polskiego szkolnictwa wojskowego, Warszawa 1970.
- Rzeczpospolita Podchorążacka. Wydanie pamiątkowe, Szkoła Podchorążych Piechoty, Sierpień 1934.
- F. Sarnek, O politechnikę wojskową, Polska Zbrojna 151-152/1922.
- P. Stawecki, Korpus oficerski polskiej armii przedwrześniowej, Myśl Wojskowa 9/1966.
- P. Stawecki, Następcy Komendanta. Wojsko a polityka wewnętrzna Drugiej Rzeczypospolitej w latach 1935 - 1939, Warszawa 1969.
- P. Stawecki, Rodowód i struktura społeczna korpusu oficerskiego Drugiej Rzeczypospolitej, Studia i materiały do historii wojskowości, t. XXXIII, Warszawa 1981.
- Szkoła Podchorążych Artylerii. 1923 - 1933. Ku uczczeniu dziesięciolecia, Toruń 1933.
- Szkoła Podchorążych Rezerwy Piechoty. Zambrów 1930 - 1931, Zambrów 1931.
- M. Tasiecki, O nowy typ szkoły oficerskiej, Bellona z. 9, Londyn 1944.
- W. Tokarz, Organizacja pracy naukowej w wojsku, referat z 14.12.1926 roku, WPH 1/1988 /w opracowaniu P. Staweckiego/.
- S. Truszkowski, Z dni pokoju i wojny 1921 - 1939, Warszawa 1983.
- A. Witold, O politechnikę wojskową, Polska Zbrojna 136/1922.
- Wojna Obronna Polski 1939. Wybór źródeł, Warszawa 1968.
- S. Wojtkowiak, W sprawie przedwojennego projektu utworzenia Wojskowej

Akademię Lekarskiej, Lekarz Wojskowy 7/1963.

G. Wojtkowiak, Zarys dziejów wyższego i średniego szkolnictwa medycznego w Wojsku Polskim, Łódź 1964.

H. Woszczyński, Kadra zawodowa oficerów w pierwszych latach niepodległości Polski w 1918 roku, Myśl Wojskowa 9/1968.

I. Woszczyński, Problem weryfikacji stopni oficerskich w latach 1920 - 1921. Zeszyty Naukowe WAP, seria historyczna nr 15/48/ - numer specjalny "Studia Historyczne. Stanisławowi Herbstowi w sześćdziesięciolecie urodzin", Warszawa 1967.

J. Wrzosek, Wojsko Polskie w latach 1918 - 1921, Historia oręża polskiego 1795 - 1939, Warszawa 1984.

Wyższa Szkoła Oficerska Wojsk Rakietowych i Artylerii im. gen. Józefa Bema. Zarys historii 1943 - 1969, Warszawa 1974.

Wyższa Szkoła Wojenna 1924 - 1925. Pamiętnik chwil spędzonych razem, Warszawa 1925.

A. Zbyszewski, Odwroty, Warszawa 1979.

Druk ASG WP WRP/N-XXIV-155 zam. nr 532 z dn. 11.04.89 r.

~~1389~~

